

10, X93

†

87

պրոֆես.

ՀԱՅԿԱԿԱՆ
ՓՐԷՍ ԲԻԻՐՈՆ
ԵՒ ԻՐ ԳՈՐԾԸ

87

9(47. 925)

Հ-25

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՐԷՍ ԲԻՒՐՈՅԻ ԿՈՉԸ

Հայկական Փրէս Բիւրօն, կազմակերպուած 1918-ին, պաշտօնապէս կապուած է Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէին եւ Լօզանի դաշնադրին ընդդիմացող Ամերիկեան Կոմիտէին հետ: Իր մասնաշատուկ պաշտօններն են՝ երկու կոմիտէներու վարչական գործերու կատարումը, տպագրութիւնն ու ցրուումը անոնց կողմէ հրատարակուած բոլոր դրականութեան, պահպանումը անոնց դրասենեակներուն եւ դրամական օժանդակութիւն անոնց բոլոր ծախքերուն:

Երկու Կոմիտէներու գործունէութեան կարճ պատմութիւնը իբրեւ յօդուած պիտի հրատարակուի այս կոչին հետ:

Լօզանի դաշնադրին մերժումը մեզի յուսատու պատեհութիւններ կ'ընծայէ ապագայի համար, պայմանաւ սակայն, որ Ամերիկեան Կոմիտէներուն կարելի ընենք ամբաստնել իրենց դիրքը եւ թողունք որ արչաւը առաջ տանին ու հասցնեն իր տրամաբանական վախճանին:

Քանի որ Ամերիկեան Կոմիտէները եւ անոնց գործակցող ուրիշ նշանաւոր Ամերիկացիներ կը հետապնդեն հայկական դատը, բացորոշ է, որ հայերուն պարտականութիւն կ'իյնայ իրենց կրցածին չափ օժանդակութիւն ընձեռել անոնց:

Միակ գործնական օժանդակութիւնը որ կրնան ընել հայերը, այն է որ իրենց սեփական դատին համար եղած ծախքերը հոգան:

Այս ծախքերը համեմատաբար այնչափ փոքր

16238

են, որ մեր պատուախնդրութիւնը որոշապէս չի թոյլատրեր մեզի որ ելլենք Ամերիկացիներէն պահանջենք այդ ծախքերու հոգն ալ, երբ անոնք իրենց ժամանակը, կարողութիւնը եւ հմայքը արդէն ի ըստ պատ դրած են մեզի:

Հետեւաբար այս կոչը կ'ուղղենք բոլոր հայերուն, խնդրելով որ դրամական օժանդակութիւններ ղրկեն վերոյիշեալ նպատակին եւ ստիպեն իրենց բարեկամներուն ընելու նոյնը:

Նաեւ կը խնդրենք բոլոր ակումբներէն եւ կազմակերպութիւններէն որ իրենց գործօն աջակցութիւնը չզլանան այս Բէմփէյնիմ, կազմակերպելով մասնաւոր կոմիտէներ դրամահաւաքութեան համար:

Նուէրներ կարելի է ղրկել «Հայրենիք»ին կամ պ. Աշոտ Հ. Թ'իրեաքեանի

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՐԷՍ ԲԻՒՐՈՅԻ ՆՈՒԻՐԱՀԱՒԱՔ ԿՈՄԻՏԷ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՐԷՍ ԲԻՒՐՈՅԻ ԿԵՂՐ. ԵՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ՀԱՆԳԱՆԱԿԻՉ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲԵՐ

ԿԵՂՐՈՆԱԿԱՆ ՅԱՆՁՆԱԽՈՒՄԲ, ՆԻՒ ԵՈՐՔ

- ՊՐՆ. Ա. ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ, Նախագահ
- Պ. Ժ. ԲԷՊԱՊԵԱՆ, Փոխ նախագահ
- ՊՐՆ. Ա. ԲԷՇԻՇԵԱՆ, Գանձապահ
- ՊՐՆ. Չ. ՄԱԹԻԿԵԱՆ, Քարտուղար
- ՊՐՆ. Ա. ԱՍԼԱՆԵԱՆ, Խորհրդական
- ՊՐՆ. Յ. ԹՕՓԱԼԵԱՆ, Խորհրդական
- ՊՐՆ. Հ. ԱՄՊՐՈՒԿԵԱՆ, Խորհրդական
- ՊՐՆ. Յ. ՊՍՐՈՅՐԵԱՆ, Խորհրդական

3149-2002

ՅՈՒՇԱԳԻՐ ՄԸ

1 յուլիս, 1926

Պարոն քարտուղար,

Զարմանքով կարդացի United States Daily-ի 23 յունիս, 1926-ի թիւին մէջ Արտաքին Գործոց Դիւանատան Յուշագիրը ի մասին փոքրամասնութեանց: Կ'ըսուի թէ ան պիտի գործածուի պայքարին մէջ ի նպաստ Լօզանի առկախ դաշնագրին վաւերացման:

Այս Յուշագիրը դուք չէք կրնար տեսած ըլլալ: Ան կը ջանայ պաշտպանել դատ մը, արդարացնել քաղաքականութիւն մը, զոր դուք ժառանգեցիք եւ յետագայ դէպքերը վարկարեկեցին:

Անդորա, բազմիցս բռնաբարելով դաշնակից Լօզանեան դաշնագրութեանց տրամադրութիւնները եւ կատարելապէս անտեսելով տարտանդեան սրայմանագրութիւնը, ջոյց տուաւ իր անվստահելիութիւնը դաշնագրային յանձնառութեանց վերաբերմամբ. իր հակակրօն եւ հակաքրիստոնեայ քաղաքականութեամբ եւ աւերիչ քարողութիւններով Սիւրիոյ, Եգիպտոսի եւ ուրիշ մահմետական երկիրներու մէջ՝ հաստատեց թէ կը համակրի բուլղերիկներուն եւ ազգակից է անոնց, եւ դործելով նոր վայրագութիւններ քրիստոնեաներուն վրայ Մուսուլի դաւառին մէջ եւ իր նոր բազմաթիւ հրահանգներով ու կանոններով, — որոնք կը պահանջեն մեկուսացնել մնացեալ փոքրաթիւ քրիստոնեաները եւ կը ձգտին արգիլել, վհատեցնել եւ հուսկ ուրեմն

սպաննել անոնց կրօնական, քաղաքային, կրթական եւ առեւտրական գործունէութիւնը —, ցոլցուց թէ թուրքը չէ փոխուած — գէթ հանդէս կը քրիստոնեայ հպատակներուն եւ թէ՛ ինչ ալ լինի արժէքը իր դաւանութեանց՝ թոյլտուութեան ու արդարութեան մասին, ասոնք յայտնապէս պայմանաւորուած են քրիստոնեաներու թրքացման հետ:

Ըսի թէ դուք ժառանգեցիք Լօզանի դաշնագիրը, բայց հետեւեալ դէպքերը հաստատեցին եւ շեշտեցին անոր յիմար եւ անբարոյ բնոյթը: Դժբախտաբար, սակայն, դուք զետեղուած էք զայն ջատագովելու ոչ-բաղձալի գիրքին մէջ հաւատարմութեան վեհանձն զգացումէ մը մղուած եւ կամ հիմնուելով «իրողութեանց» եւ «տեղեկատուութեանց» վրայ, զորս կը հայթայթեն մասնաւորաբար շահագրգիռ մարդիկ կամ ձեր այն խորհրդականները, որոնք կապուած են խնդրոյն:

Բայց Արտաքին Գործոց Դիւանատունը, որ ծընունդ տուաւ նոր քաղաքականութեանց հանդէս թուրքիոյ եւ Հայաստանի եւ բանակցեցաւ Լօզանի դաշնագրին վրայ եւ անոնք որ պատասխանատու են Դիւանատան ներկայ գիրքին ու քաղաքականութեան, պիտի չցաւին, ինչպէս կը յուսամ, եթէ ըստանձնեմ իրենց գործերն ու խօսքերը ազատօրէն քննադատելու անախորժ պարտականութիւնը:

Պիտի սկսիմ Դիւանատան՝ Փոքրամասնութեանց Վերաբերեալ Յուշագրով:

Դաշնագրի հակառակորդներուն՝ Յուշագիրը կը վերագրէ խորհուրդ մը, զոր յղացաւ Քարտուղար Հիւզ: Ան կը ձգտի հաղորդել այն տպաւորութիւնը թէ հայկական դատը եւ փոքրամասնութեանց պաշտպանութիւնը միեւնոյն են, եւ յետ այնու, ա-

նիմաստ խօսքերու լարիւրիթոսի մը մէջէն կը յանդի այն եղբակացութեան թէ Ամերիկայի աւանդական քաղաքականութեան հակառակ պիտի լինէր գործօն հետաքրքրութիւն արտայայտել ի նպաստ քրիստոնեայ մնացորդներուն ի թուրքիա:

Ան կ'ենթադրէ թէ քաղաքականութիւնը վարմունքի անթեքելի գիծ մըն է, եւ չի կրնար զանազանութիւն դնել ընդ մէջ բարոյական յանձնառութեան, որ կը պահանջէ միայն դիւանագիտական գործ եւ մի ալ յանձնառութեան, որ կրնայ հարկաւոր դարձնել նաեւ տնտեսական եւ նիւթական ճնշում:

Յուշագիրը կը յիշատակէ պաշտօնական չէզոքութիւնը Ամերիկայի՝ հելլենական անկախութեան պատերազմի տեւողութեան, 1823-ին, բայց կ'անգիտանայ այն իրողութիւնը թէ 1909-ին Ամերիկա չեղեալ նկատեց ոռուս-ամերիկեան դաշնագիրը, որովհետեւ Ռուսիա կը հալածէր իր հրեայ հպատակները:

Ան կը յիշէ կարգ մը յայտարարութիւններ, զորս ըրած են ամերիկեան պետական մարդիկ այնպիսի ատեն, երբ Ամերիկա մեծ պետութիւն մը չէր, ինչպէս է այժմ, եւ չունէր պատասխանատուութիւն հանդէս յոռի պայմաններուն թուրքիոյ քրիստոնէից, եւ չի կրնար զանազանել իրարմէ շահագրգռութեան ընդհանուր եւ մասնաւոր առարկաները:

Կը յայտարարէ, թէ նոյնիսկ այն ատեն երբ թուրքիա կը կոտորէր հարիւր հազարաւոր քրիստոնեաներ, Ամերիկա պատերազմ չյայտարարեց, բայց կը ձախողի ուշագրութիւն հրաւիրել այն իրողութեան վրայ թէ Ամերիկայի քաղաքականութեան միակ յայտարարուած պատճառն էր այն յոյ-

սը թէ բարեկամական խորհուրդներով կարելի պիտի լինէր արգելել թրքական նոր վայրագութիւններ քրիստոնէից վրայ: Յուշագիրը չի կրնար ըմբռնել նաեւ թէ նոր դաշնագիր մը Թուրքիոյ հետ հարկաւոր չէ, քանի որ պատերազմական վիճակ երբեք գոյութիւն չունեցաւ Ամերիկայի եւ Թուրքիոյ միջեւ:

Յուշագիրը կը հաւաստէ ակներեւ գոհունակութեամբ. «Գերմանիոյ պնդումով Թուրքիա խղեց դիւանագիտական յարաբերութիւնները Միացեալ Նահանգաց հետ»: Ասիկա կը նշանակէ թէ Թուրքիա գործիք մըն էր Գերմանիոյ ձեռքին մէջ եւ թէ՛ Գերմանիա վարեց 2,000,000 քրիստոնեաներու մորթոտումն ու տարագրութիւնը եւ կամ հաւանեցաւ այս քաղաքականութեան:

Յուշագիրը կը մատնանշէ թրքական օրինաց փոփոխութիւնները, բայց կը խուսափի ցոյց տալէ թէ թուղթի վրայ կատարուած այս փոփոխութիւնները անփոփոխ կը թողուն քրիստոնեաներու վիճակը, թէ՛ ո՛չ իսկ մէկ քրիստոնեայ ազատած է թրքական հարէմներէն, եւ թէ՛ Անգորայի կառավարութիւնը կը շարունակէ դրաւել կալուածները 4,000,000 քրիստոնեաներու, զորս սպաննեցին կամ վտարեցին թուրքեր:

Յուշագիրը կը պատճառաբանէ թէ Դաշնակիցներու Լոզանեան դաշնագիրները կը պարունակեն պատշաճ նախտեսութիւններ քրիստոնէից պաշտպանութեան վերաբերմամբ, բայն ան կ'անդիտանայ Զօրավար Լէյտոնըրի տեղեկագիրն ի մասին թրքական վայրագութեանց՝ գործուած Մուսուլի դաւառին մէջ: Իր վերջին տեղեկագիրն մէջ, մատուցուած Աղգերու Լիկին, Նեղուցներու Հակահլուի

Յանձնախումբը կը յայտարարէ թէ թուրքեր բացէ ի բաց բռնարարելով Լոզանի դաշնագիրը կ'ամբացնեն Տարտանէլը եւ չեն յարգեր դաշնագրի նաւային տրամադրութիւնները. ի՞նչպէս կարելի է հաւատալ, ուրեմն, թէ անոնք հաւատարիմ պիտի մնան իրենց խոստմանց, անօգնական քրիստոնեայ հպատակներու նկատմամբ:

Ակներեւաբար ի «տեղեկութիւն» եպիսկոպոսական աստիճանաւորներու մեթոտական, մկրտչական ու վերակազմեալ եկեղեցիներու, որոնք պատգամաւորական ժողովներու մէջ որդեգրեցին բանաձեւեր ի նպաստ հայոց եւ ընդդէմ Լոզանի դաշնագրին, Յուշագիրը կը յիշատակէ «300-400 հայեր, որոնք կ'ապրին Անգորայի մէջ, եւ որոնց կրօնական կարիքները կը հոգացուին երկու կաթոլիկ քահանաներու կողմէ», եւ իբր վերջնական ապացոյց «լուսամտութեան» Անգորայի կառավարութեան՝ կ'ակնարկէ մի քանի ահաբեկեալ հայերու, յոյներու եւ հրեաներու, որոնք «հրաժարած» են փոքրամասնութեանց վերաբերեալ տրամադրութիւններէն թուրք-համաձայնական դաշնագրութեանց:

Յուշագիրը չի կրնար հաստատել իր մեծագոյն նախադրեալը, — որովհետեւ գոյութիւն չունի մի այսպիսի աւանդական ամերիկեան քաղաքականութիւն —, բայց կը հաղորդէ երկու տարբեր, իրերամերժ սպաւորութիւններ. 1. Թէ Բեմալ Լուսամիտ վարիչ մըն է եւ քրիստոնեաները չեն կարօտի մասնաւոր երաշխիքներու. 2. Եւ թէ Միացեալ Նահանգաց համար անմտութիւն պիտի լինէր հաւատալ Բեմալի խոստումներուն:

Եթէ առարկուէր թէ Յուշագրին իրական շար-

Ժառիթն էր պահպանել Ամերիկան «քաղաքական կնճիռներու» պատահականութեանց դէմ, պիտի պատասխանուէր թէ անոր հեղինակներուն մօտ կը պահուի յստակ դիտակցութիւնը այն յանձնառութեան, զոր պիտի ստանձնէր Ամերիկա թուրք-ամերիկեան դաշնագրի մը փոքրամասնութեանց վերաբերեալ տրամադրութեամբ:

Միջազգային օրէնքով Ամերիկա իրաւունք ունի բողոքելու ընդդէմ քրիստոնեաներու հալածանքին թուրքերոյ մէջ, ինչպէս բողոքած է բազմիցս, մանաւանդ 1915-ին եւ 1919-ին: Միջազգային օրինայ այդ սկզբունքին ներմուծումը թուրք-ամերիկեան դաշնագրի մը մէջ պիտի չհարկադրէր Ամերիկայի աւելի մեծ պարտաւորութիւն մը քան այն, զոր ունի այժմ, բայց պիտի չեշտէր մասնաւոր շահադրողութիւնը, զոր կը տածէ Ամերիկա հանդէպ թուրքերոյ քրիստոնեաներուն բարօրութեան եւ պիտի դործէր աւելի արգելիչ ազդեցութիւն թուրք կառավարութեան վրայ ի մասին վերջնոյս վերաբերման հանդէպ քրիստոնեաներու: «Բազում աղմուկ վասն ոչնչի»:

Պէտք է ըսել այժմ թէ «փոքրամասնութեանց պաշտպանութեան» վերաբերեալ առաջարկը, որ կը դատապարտուի այս Յուլագրին մէջ որպէս հակասութիւն ամերիկեան աւանդական քաղաքականութեան, դրուեցաւ քարտուղար Հիւզի կողմէ 30 հոկտեմբեր, 1922-ին իբր նախապայման թուրքերոյ հետ կնքելի դաշնագրին: Սակայն եւ այնպէս, քարտուղար Հիւզ հրաժարեցաւ այս պայմանէն անմիջապէս որ ստացաւ իր հետապնդմանց իրական առարկան:

Պէտք է դիտել տալ նաեւ թէ բոլոր հրատարա-

կութեանց մէջ բաղկացեալ 21 դրքերէ, սրահներէ եւ թերթերէ — զոր ի լոյս ընծայեց Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէն 1923-էն սկսեալ, եւ տպա Լօզանի Գաշնադրին Ընդդիմադիր Ամերիկեան Կոմիտէն, եւ որոնցմէ օրինակներ զրկուած են ձեզ՝ ձեր խնդրանօք, — չկայ բառ մը որ ցոյց տայ թէ մենք ջատագոված ենք «փոքրամասնութեանց պաշտպանութեան» վերաբերեալ առաջարկը: Ընդհակառակը մէկէ աւելի անգամ եւ ի մասնաւոր ի 27 ապրիլ, 1926 թուակիր նամակով, պրն. Ճերարտ բողոքեց դիտողութեանց դէմ, զորս ըրիք էստիլէյքըս Փրէսի հացկերոյթին մէջ ի Նիւ Եօրք եւ բացայայտօրէն յայտարարեց թէ հայկական դատը Միացեալ Նահանգաց համար հաստատուն քաղաքական յանձնառութիւն մըն էր, անկախ եւ անջատ «փոքրամասնութեանց պաշտպանութենէն»:

Երբ Արտաքին Գործոց Դիւանատունը Լօզանի մէջ փոխանակեց Հայաստանը նաւթային մենաշնորհի մը հետ եւ Դեմոսկրատներու ընտրական յայտարարին մէջ դատապարտուեցաւ այդ ոճիրը, դիւանատունը պատճառարանեց թէ ճիշդ չէր վերադրումը, այլ միայն՝ շահարաժին մը ապահովուած էր ամերիկեան ընկերութեան մը, Միջագետքի նաւթէն, հիմնուելով բաց դրան քաղաքականութեան վրայ:

Բայց հիմա, Արտաքին Գործոց Դիւանատունը իր յուլագրով դիտմամբ կը թիւրէ դաշնագրի հակառակորդներուն ծանօթ դիրքը եւ կ'ընէ այդ մասին բազմաթիւ սխալ եւ թշնամական ակնարկութիւններ: Ասկէ կը ծագի այն անխուսափելի եզրակացութիւնը թէ կարելի չէ որպէս իրողութիւն ըն-

դունիլ առ այս ոեւէ յայտարարութիւն, որ կը բխի Արտաքին Գործոց Դիւանատունէն, եթէ ան չի հաստատուիր նաեւ պատասխանատու եւ անկախ հեղինակութեան մը կողմէ:

Հայկական դատի, փոքրամասնութեանց պաշտպանութեան եւ Լօզանի դաշնադրին նկատառութեան ատեն, Դիւանատունը, ամէն անգամ, շոայլօրէն կը յայտնէ իր բարոյական եւ մարդասիրական դիմումներուն դաւանանքը: Դժբախտաբար, սակայն, իր իրական քաղաքականութեան արձանագրութիւնը կ'ապացուցանէ թէ այս կարգի դաւանութիւններ նըպատակ ունին միայն շփոթեցնել հանրութեան միտքը: Դիւանատունը վայելչօրէն կ'ուզէ տիրանալ ամերիկեան քաղաքացիներու բարեգործական նուիրատուութեանց վարկին, եւ սակայն բարեգործութիւնք կշտամբանք մը կը կաղմեն ընդդէմ իր քաղաքականութեան, որ իր յիմարութեամբ ու արմարդութեամբ այնքան մեծ բեռներ կը հարկադրէ քաղաքացիներուն:

Թո՛յլ տուէք ինձ անգամ մ'ալ թուել Հայկական Դատի իրողութիւնները, որոնք առնչութիւն ունին Միացեալ Նահանգաց հետ եւ նաեւ ցուցնել մասանաւոր պատճառները Լօզանի դաշնադրին կընթումին:

Նախ՝ պէտք է ըսել թէ հայոց պահանջն ամերիկեան կառավարութենէն հիմնուած չէ մարդասիրական նկատումներու վրայ, ինչպէս կ'ենթադրէք, այլ՝ քաղաքական վաւերական յանձնառութեանց, զորս կարելի չէ փակել, բայց միայն՝ դործադրութեամբ կամ ժխտումով:

Հայաստան օգնութիւն չխնդրեց Ամերիկայէն. Ամերիկա առաջարկեց իր օժանդակութիւնը:

Հայերը «Տուն» մը չեն ուզեր Թուրքիոյ մէջ կամ այլուր, այլ՝ լրումը այն պետութեան, զոր իրենք հիմնեցին:

Անոնք չեն խնդրեր Ամերիկայէն զինուորական կամ ելեւմտական օժանդակութիւն, այլ կը խնդրեն այն դիւանագիրտական աջակցութիւնը, զոր խոստացաւ նախագահ Հարտինկ Լօզանի դաշնադրին ստորագրումէն առաջ եւ ծերակուտական Լաճ՝ իբր ատենատեղատ Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին, դաշնադրի ստորագրութենէն յետոյ:

Հայաստան կը պնդէ թէ Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը ինքնաբերաբար եւ ազատակամ նետուեցաւ Մերձաւոր Արեւելքի խնդրոյն մէջ եւ իր պաշտօնական խնդրանքով յապարդեց, մօտ երկու տարի, խնդրոյն լուծումը:

Հայաստան կը պնդէ թէ Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը՝ իր դործադիր եւ օրէնսդիր բաժանումներուն միջոցաւ՝ զրկեց զինք երկու անգամ օգնութենէն, զոր առաջարկած էին Դաշնակիցները. թէ՛ Ամերիկա խոստացաւ իրեն ստանձնել որոշ պարտաւորութիւններ եւ յետոյ աններելի դանցառութեամբ ո՛չ միայն թերացաւ իր խոստումին դործադրութեան մէջ, այլ նոյնիսկ չյայտնեց՝ բանաւոր ժամանակամիջոցէ մը յետոյ՝ թէ պիտի չկատարէր իր խոստումը:

Հայաստան կ'ամբաստանէ Ամերիկան թէ 1919-էն ի վեր մօտաւորապէս 300,000 հայերու անէացումը, իր անկախութեան կործանումը եւ հայ ժողովուրդի այժմու քստմ'նելի կացութիւնը ուղղակի հետեւանքն են յապարդման եւ ժամավատնումի քաղաքականութեան, զոր հետապնդեց Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը, հայկական խնդրոյն վերաբերմամբ:

Առաջին կարեւոր իրողութիւնը զոր պէտք է ի վեր հանել յարակցաբար, այն է թէ հանրապետական վարիչներ, պ. պ. Լաճ, Բուրժ եւ Հիւզ, նախաձեռնաբար խնդրեցին Նախագահէն պաշտպանել հայոց իրաւունքները Փարիզի մէջ, եւ երբ նախագահը վերադարձաւ Փարիզէն՝ Հայաստանի օգնութեան վերաբերեալ առաջարկով, տարակարծութիւնը կը կայանար միայն օգնութեան ձեւին վրայ եւ ունէր միայն կուսակցական ընդթ: Հանրապետականը կ'ուզէին օգնել Հայաստանի, ուղղակի համաձայնելով անոր հետ, Նախագահը՝ յանձնակատարութեան միջոցաւ:

Եւ շտեղծ երկրորդ կարեւոր իրողութիւնն է շուրջ երկու տարուան յապաղոյթը, զոր Ամերիկա հարկադրեց Դաշնակիցներուն եւ որ առիթ տուաւ ասոնց մեքենայութիւններ լարելու իրարու դէմ, զրկեց Հայաստանը ինքնապաշտպանութեան օգնութիւն ստանալէ ուրիշ տեղէ եւ վերջապէս յանդեցաւ Բեմալի յաղթանակին:

Լուսարանութեան կարօտ երրորդ կէտն ալ երկարատեւ յապաղումն էր, զոր Ամերիկա հարկադրեց Դաշնակիցներուն, եւ որմէ կարելի էր խուսափիլ բոլորովին: Անիկա հետեւանքն էր միայն կուսակցական հակամարտութեանց եւ անարդարանալի զանցառութեան. պէտք է աւելցնել նաեւ թէ անոնք, որ հակառակ էին գործի, գիտակ էին իրենց քաղաքականութեան անխուսափելի հետեւութեանց:

Քանի որ կարելի էր խուսափիլ յապաղումէն, բանաւոր չէ պնդել թէ Հայաստան միայն պարտի կրել ամբողջ հետեւանքը զանցառութեանց ու սրբախալներուն, զորս գործեցին ամերիկեան պատկան եւ պատասխանատու պաշտօնեաները: Եթէ այս կա-

ռաւարութիւնն ի վիճակի է — եւ անտարակոյս պիտի լինի ուշ կամ կանուխ Թուրքիոյ հետ նոր դաշնագիր մը կնքելու ատեն — մասամբ դարձանելու զարհուրելի վնասները, զորս հասցուց Հայաստանի, իր պատիւը կը պահանջէ կատարել այդ դարձանումը:

Զինադադարի կնքումէն անմիջապէս յետոյ՝ ես կաղմակերպեցի Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Յանձնախումբը: Ապագայ հաւանական անդամներուն ուղղեալ հրաւիրադրին մէջ յայտնեցի բացայայտօրէն թէ Հայաստան կը բաղձար միայն բարոյական օգնութեան ամերիկեան հանրային կարծիքին՝ յորդորելու Դաշնակիցներն ի դործադրութիւն խոստումներուն, զորս անոնք ըրած էին Հայաստանի, պատերազմի ատեն:

Եւ իրօք, այդ պահուն Ֆրանսա առաջարկած էր ստանձնել Հայաստանի յանձնակատարութիւնը, շուրջ 60,000 քառակուսի քիլոմէթր տարածութեան մը վրայ, Եփրատի արեւմտեան կողմը:

Բայց 1919-ի փետրուարին, երբ Քոնֆերանսն սկսաւ զբաղել թրքական դաշնագրով, նախագահը, ըստ հաւաստման պ. Լոյս ձորճի եւ պ. Զեմպըրլէյի, խնդրեց յետաձգել խնդիրը, այն տպաւորութիւնն հաղորդեց թէ Ամերիկա թերեւս ստանձնէր առաջարկեալ յանձնարարութիւնը եւ խոստացաւ մեկին պատասխան մը տալ նոյն տարուան օգոստոսին կամ սեպտեմբերին: Ասոր վրայ հայերը մերժեցին Փրանսական յանձնակատարութեան առաջարկը եւ դարձան դէպի Ամերիկա:

Երբ նախագահը այս քայլերը կ'առնէր, ի ձեռին ունէր պ. Լաճի մէկ բանաձեւը, որուն հաւանած էին պր. Հիւզ եւ պր. Պրայըն, եւ որ յոյս կը յայտ-

նէր թէ Գոնֆերանսը պիտի ընէր անհրաժեշտ կարգադրութիւնները հայկական հանրապետութեան մը հաստատման եւն.:

Մեր նպատակը չէ որեւէ պատասխանատուութիւն դնել Ամերիկայի վրայ նկատմամբ այն քայլերուն, զորս առաւ Նախագահը Փարիզի մէջ: Կը դնահատենք անոր վեհանձն ղետաւորութիւնները, կ'ընդունինք նաեւ թէ այս կառավարութիւնը իրաւունք ունէր ժխտելու Նախագահին յանձնառութիւնները, պայմանաւ սակայն որ ժխտումը տեղի ունենար բանաւոր ժամանակամիջոցի մը մէջ:

Արդ, Հայաստանի Հանրապետութիւնը իր 2,000,000 հայ բնակչութեամբ, անհրաժեշտաբար կը կարօտէր զէնքի ու ռազմամթերքի ինքզինք պաշտպանելու համար, ինչպէս նաեւ՝ մի քիչ տնտեսական անվարկութեան:

Այս անստուգութեան պահուն որոշապէս հասկըցուցինք Ուաշինկթընի թէ, եթէ այս կառավարութիւնը բան մը պիտի չընէր, թո՛ղ ըսէր բացորոշապէս: Յետ այնու, Արտաքին Գործոց Քարտուղարը, 5 սեպտեմբեր 1926 թուակիր նամակով, ծանոցց մեզ թէ Ծրանսա՝ բարեկամական հաւանութեամբ այս կառավարութեան՝ զինուոր կը զրկէր Հայաստան:

Պր. Ճերարտի հետ խորհրդակցելէ յետոյ սեպտեմբերի 7-ին Ուաշինկթըն դնացի եւ ցոյց տուի Քարտուղարին նամակը ծերակուտական Լաճի եւ ծերակուտական Վիլիըմսի Կե ներշնչեցի անոնց այն տպաւորութիւնը թէ ըստ երեւոյթին Հայկական Դատը վերադարձուած էր Եւրոպայի:

Սակայն եւ այնպէս սեպտեմբերի ութին ծերակուտական Վիլիըմս առաջարկեց բանաձեւ մը, որ

կը տրամադրէր արտօնութիւն տալ Նախագահին զինուոր զրկելու Հայաստան, հայթայթել կահ ու կազմած հայկական բանակին եւն.:

Այս բանաձեւն յետոյ միացուեցաւ ծերակուտական Լաճի 1918-ի դեկտեմբերի բանաձեւին եւ Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբի մէկ ենթակոմիտէն, որուն կ'ատենապետէր ծերակուտական Հարտինկ, լսեց խնդրոյն վերաբերեալ փաստերը 1919-ի 27 սեպտեմբերէն մինչեւ 10 օգոստոս:

Պէտք է կատարելապէս հասկցուի թէ Հայաստանի ներկայացուցիչները ուրեւ յանջութիւն չունէին Մերտկոյտի այս որոշման հետ:

Բայց Մերտկոյտին այս քայլը անմիջապէս կախակայեց Հայաստան զինուոր զրկելու Փրանսական առաջարկեալ ծրագիրը եւ բռնադատեց Մեծն Բրիտանիան ըսել հայկական հանրապետութեան ներկայացուցիչներուն թէ, քանի վերջնական կարգադրութիւն չէ եղած Մերտկոյտի բանաձեւին մասին, Մեծն Բրիտանիա պատշաճ չէր նկատեր տալու անոնց զէնքն ու ռազմամթերքը, որոնց կը կարօտէր Հայաստան:

Ուստի հայ ներկայացուցիչները նաեցին դէպի Ամերիկա եւ ներկայացան Մերտկոյտի ենթակոմիտէին:

Եթէ քննէք ունկնդրութեանց արձանագրութիւնը, պիտի տեսնէք թէ վկայող քսան կամ աւելի անձերը, բոլորն ալ, մասնաւորաբար շեշտեցին անհրաժեշտութիւնը անմիջական եւ վճարական գործի: Յուսահատական կացութիւն մը կար, որ կը պահանջէր անմիջական քայլ: Եւ կար երկկուտակցական ենթակոմիտէ մը, որ գիտէր թէ կախակայած է Հայաստանի օգնութեան միջոցները՝ առաջարկուած

Դաշնակիցներու կողմէ: Ան ծանօթ էր Հայաստանի յուսահատական կացութեան եւ բացայայտօրէն կ'ընդունէր ստիպողականութիւնը անմիջական դործի:

Ունկնդրութիւնները վերջացան 10 հոկտեմբեր, 1919-ին: 11 նոյեմբեր, 1919 թուակիր նամակով ծերակուտական Հարտինկ կը խոստանար «սպահովել որոշ քայլ մը, այս շարթուն»: Չորս նամակներով եւ բերանացի՝ անիկա մատնանշած էր նաեւ բընոյթը յանձնարարութեանց, զորս իր ենթակոմիտէն՝ ծերակուտական Լաճի հաւանութեամբ՝ տրամադիր էր ընելու: Հայերը վստահեցան այս յայտարարութեանց եւ անձկութեամբ սպասեցին պատշաճ քայլերուն:

Այսու ամենայնիւ, ենթակոմիտէն ուշացուց իր տեղեկադիրը Եօթն ամիս եւ վերջ ի վերջոյ չբրաւ յանձնարարութիւնները, զորս մատնանշած էր ծերակուտական Հարտինկ:

Ծերակուտական Լաճ խստիւ քննադատեց այս երկար յապաղումը, որ տեղի ունեցաւ, որովհետեւ ծերակուտական Հարտինկ զրազած էր իր նախադահական թեկնածութեան ժողովներով:

Յայտնապէս, Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը պատասխանատու է իր պաշտօնէից զործերուն: Արդարութիւնը կը պահանջէ յայտարարել, սակայն, թէ ծերակուտական Հարտինկ երբեք չբաղդեցաւ խոստովանելէ Ամերիկայի պարտքն ու պատասխանատուութիւնը հանդէպ Հայաստանի:

Ենթակոմիտէին տեղեկադիրը արտօնութիւն կուտար նախադահին նաւազներ հանել Պաթումի նաւահանդիստը, եւն. եւ պատերազմական Դիւանատունը կը յօժարէր հայթայթել Հայաստանի դէնք ու ռազմամթերք: Տեղեկադիրն ընդունուեցաւ Ծե-

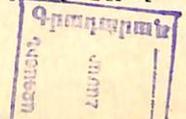
րակոյտին կողմէ միաձայնութեամբ: Եւ Ծերակոյտին այս քայլը ժխտումն է այն առարկութեան թէ զործօն շահագրգռութիւն մը՝ Ամերիկայի կողմէ հանդէպ Հայաստանի՝ չի հաշտուիր ամերիկեան աւանդական քաղաքականութեան:

Սակայն նախադահը, Ծերակոյտի այս համակրական ցոյցէն ազդուած, փոխանակ զործադրութեան դնելու բանաձեւը, 24 մայիս, 1920-ին արտօնութիւն խնդրեց Ծերակոյտէն ստանձնելու Հայաստանի յանձնակատարութիւնը, բայց Ծերակոյտը մերժեց ընդառաջ երթալ այս խնդրանքին:

Յայտնի էր ամենուն քէ ինչ որ մերժեց Ծերակոյտը Հայաստանի օգնութեան առաջարկը չէր, այլ՝ յանձնակատարութեան վերաբերեալ առաջարկը, ուրիշ խօսքով՝ Ծերակոյտը մերժեց հրաման ստանալ միջազգային գործակալութեմէ մը, որուն անդամ չէր Ամերիկա, եւ որ առարկայ էր կորովի ընդդիմութեան:

Ծերակուտական Լաճի ընկերակցութեամբ խորհրդակցեցայ ծերակուտական Նաքսի եւ ծեր. Պըրանտեմի հետ, որոնք պիտի պատրաստէին բանաձեւ մը ի պատասխան նախադահին խնդրանքին: Անոնք ըսին որոշապէս թէ ոյժ պիտի տային նախադահին, եթէ ան յետս կոչէր իր առաջարկը եւ Ծերակոյտին դրկէր յանձնարութիւններ ուղղակի օգնելու Հայաստանի: Ծերակուտական Լաճի դիտողութիւններն՝ ի մասին յանձնակատարութեան վերաբերեալ վիճարանութեանց՝ իբր հաստատութիւն կը ծառայեն այդ յայտարարութեան: Հայաստանի օգնելու մասին չկամութեան հարց դոյութիւն չունէր երբեք Դեմոկրատներուն կամ Հանրապետականներուն մօտ: Խնդրոյ առարկայ էր միայն միացումը ծրագրի մը վրայ, որ չկրէր մէկին կամ մի-

3149 - 2002

սին կնիքը:

Նախատինք մը պիտի լինէր Վիլսընի, Հարտին-
կի եւ Լաճի յիշատակներուն՝ մակարերել թէ անոնք
յանձնակատարութեան մերժումը չըմեղանք պիտի
համարէին խուսափելու պատասխանատուութենէն,
զոր Ամերիկա ունէր հանդէպ Հայաստանի: Գիտէին
անոնք թէ կուսակցական դժբախտ եւ ճղճիմ հա-
շիւները եւ երկար յապաղումն էին որ տեղի տուն
սոսկալի եղերերգութեան:

Թէ յանձնակատարութեան մերժումը Ծերա-
կոյտին կողմէ չէր ազատեր Ամերիկան պատասխա-
նատուութենէն հանդէպ Հայաստանի՝ հաստատեց
որոշակի նորընտիր նախագահը, Հարտինկ, 17
դեկտեմբեր, 1920-ին, արտօնութիւն տալով ծերա-
կուտական Լաճի ծանուցանել արտաքին դործոց
քարտուղարին թէ ինք կը հաւանէր համիմաստ նո-
թեր զրկելու պետութիւններուն:

Այդ նոթը կը յայտնէր ի միջի այլոց.

«...Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը
լուրջ հողածութեամբ կը դիտէ թէ ցարդ չեն իրա-
զործուած խոստումները, զորս տուն հայ ժողո-
վուրդին ձեր կառավարութեան ներկայացուցիչնե-
րը...»

«Ստորագրած չլինելով Սէվրի Դաշնադիրը, ան
կը վարանի ընել ունէ բան բացի դիտել տալէ ձեզ
թէ պատկանեալ տէրութիւնները պարտին ստիպո-
ղական անհրաժեշտութեամբ իրադործել պայման-
ները Նախագահին վճիռին, ի մասին Հայաստանի...»

«Երբ նոր Հանրապետութիւնը տէր դառնայ իր
իրաւացի հողերուն, թոյլտուութիւն պիտի ինդըր-
ուի Միացեալ Նահանգաց Սորհրդարանէն ընծայե-
լու անոր ելեւմտական, նիւթական օժանդակու-

թիւն, եւն»...»

Դարձեալ, 30 մայիս, 1921-ին, Հանգուցեալ
Օլիվըն Փարքըրի ուղղեալ նամակով մը նախագահ
Հարտինկ կ'ըսէր.

«Ես տակաւին կը բաղձամ Հայաստանի անկա-
խութեան եւ կ'ընդունիմ թէ ամերիկեան կառավա-
րութիւնն ու ժողովուրդը պարտին կատարել իրենց
բաժինը Հայաստանի կառուցման մէջ»:

Լօղանի Քոնֆերանսի նախօրեակին, 8 նոյեմ-
բեր, 1922 թուակիր նամակով մը կ'ըսէր ան.

«Պիտի կատարուի, ամէն ինչ որ կարելի է կա-
տարել, պաշտպանելու հայ ժողովուրդը եւ պահ-
պանելու այն իրաւունքները, զորս շնորհեց անոր
Սէվրի դաշնադիրը»:

Այս նամակն յայտնապէս կը պնդէ իրաւունքի
մը վրայ եւ կը ճանչնայ պարտականութիւն մը խօ-
սելու Հայաստանի մասին:

Դաշնագրի ստորագրութենէն յետոյ իսկ ծերա-
կուտական Լաճ խոստացաւ պաշտպանել Հայաստա-
նի շահերը, երբ դաշնադիրը սեղանի վրայ դար ի
նկատառութիւն. իսկ նախագահ Վիլսըն դատապար-
տեց դաշնադիրը որպէս մի «անարդար» պայմանա-
գրութիւն:

Վերոյիշեալ դործերն ու խօսքերը Միացեալ
Նահանգաց պատասխանատու պաշտօնեաներուն, —
որոնք արտայայտուած են անհատապէս կամ հաւա-
քաբար, — կը հարկադրեն Ամերիկայի անխուսափե-
լի եւ ճանաչուած պարտաւորութիւն մը հանդէպ
Հայաստանի եւ հաւասարապէս անվիճելի իրաւունք
մը խօսելու ի մասին Հայաստանի:

Եւ այս իրաւունքն ու պարտականութիւնը չեն
չքանար այն իրողութեամբ թէ ամերիկեան պատ-
ուիրակութիւնը Լօղանի մէջ միայն «յանձնարա-

րեց», «ոչ-պաշտօնապէս» «մի ապաստան» շնորհել հայերուն, նախ հաւաստած լինելով թուրքերուն թէ առաջարկելի «յանձնարարութիւնը» պիտի կատարուէր ձեւականօրէն, «ոչ-սրտովին»:

Գիտենք, ինչպէս կը յայտարարէ Եւրոպայի մեթոտական եպիսկոպոսը՝ Պլէյք, թէ «Լօզանի մէջ մեծ խնդիրներն էին նաւթն ու ծխախոտը եւ անոնք վերկուեցան»...

Բացատրեցի արդէն զլիսաւոր եւ օրինական հիմը պահանջին, զոր Հայաստան ունի Ամերիկայի վրայ: Այժմ ցոյց պիտի տամ իր այն պահանջները, որոնք կը հաստատուին բարոյական խարխիսներու վրայ եւ կը հարկադրեն Ամերիկայի պատուոյ պարտաւորութիւն մը:

Հայաստան կը պնդէ թէ դործօն դեր մը կատարեց համաշխարհային պատերազմին մէջ եւ ճանչցուեցաւ իբր զինակից համաձայնական եւ ընկերակից ազգերուն կողմէ եւ այժմ կ'ըսէ թէ արդարութեամբ պարտին վարուել իրեն հետ իր երբեմնի զինակիցները:

Աւելի քան 200,000 հայեր կուուեցան Դաշնակից բանակներու մէջ կամ իբր անկախ դուռներ, արեւմտեան եւ արեւելեան ճակատներուն վրայ, եւ 100,000 հայեր ինկան պատերազմին մէջ: 900 ճեմարանական կամ համալսարանական ուսանողներէն, որոնք մտան Օտար Լէզէոնին մէջ եւ կուուեցան արեւմտեան ճակատին վրայ, կը վերապրին միայն 55 հոգի եւ ասոնց իւրաքանչիւրն ստացաւ մէկ կամ աւելի շքանշան, ի վարձ քաջութեան:

Ռուսական դասալքումէն յետոյ, հայեր ստանձնեցին պաշտպանութիւնը կովկասեան, 6000 մղոն երկար ճակատին եւ ինն ամիս, 1917-ի դեկտեմբերէն մինչեւ 1918 սեպտեմբեր, թոյլ չտուին թուր-

քերուն հասնիլ Բաքուի նաւթահորերը: Իրենց սեփական ջանադրութեամբ անոնք հիմնեցին Հայկական Հանրապետութիւնը, որ ճանչցուեցաւ մեր կառավարութեան կողմէ:

Վոն Լուտենտորֆ, իր յուշերուն մէջ, կ'ըսէ թէ արեւմտեան ճակատի քայքայման զլիսաւոր պատճառներէն մին էր կիզանիւթի պակասը եւ Լուտենտորֆ կը մեղադրէ թուրքերը, որովհետեւ անոնք չյաջողեցան Բաքու հասնիլ ժամանակին:

Ըստ Զօր. Ալենպիի յայտարարութեան, ութ դումարտակները հայ կամաւորներու, որոնցմէ շատեր զինուորագրուած էին հոս, «առաջնակարգ դեր մը խաղացին յաղթանակին մէջ ընդդէմ թուրքերու»:

Ամերիկացի զնդ. ձոհն Փրայս ճաքսընի հաւաստումով, ըստ ամէն հաւանականութեան, պատերազմը տարի մ'ալ պիտի տեւէր եւ հետեւաբար մեր մարդկային ու դրամական կորուստները պիտի կրկնապատկուէին, եթէ հայեր կատարած չի լինէին իրենց պարտականութիւնը հերոսաբար, բախտորոշ ժամանակի մը եւ վայրի մը մէջ:

Ի վարձ իրենց ահռելի զոհողութեանց եւ ծառայութեանց, զորս մատուցին Դաշնակից եւ ընկերակից ազգերու դատին, հայեր ոչինչ ստացան: Ո՛չ ոք խօսեցաւ անոնց ի նպաստ: Անոնք դաւաճանուեցան իրենց երբեմնի զինակիցներուն կողմէ:

Քարտուղար Հիւզ կ'ըսէր թէ Ամերիկա չի կըրնար խօսիլ յօգուտ հայոց, որովհետեւ պատերազմ չյայտարարեց թուրքիոյ դէմ: Այսու ամենայնիւ, պ. Հիւզ պետութիւններուն ուղղեց ուժեղ նոթ մը բաժին պահանջելու Մուսուլի նաւթէն, որովհետեւ Ամերիկա անուղղակի նպաստած էր պատերազմի վախճանին, Արեւելքի մէջ (Տե՛ս The Lauzanne

Treaty, page 26) :

Բայց արեւակիցները հարիւր հազար հայ կըռուողներուն, որոնք ինկան արեւելեան ճակատին վրայ եւ ուղղակի նպաստեցին յաղթանակին նոյն ճակատին վրայ, այժմ պէտք է զոհուին նաւթային շահադէտներու խմբակի մը շահերուն :

Հայաստան կը պնդէ նաեւ թէ նախագահ Վիլսոնի իրաւարարութիւնը բարոյական պարտք մը կը դնէ Միացեալ Նահանգացի վրայ հետամտելու նախագահին վճռին իրադործման, իր պատեհութեանց սահմանին մէջ :

Դաշնակից Գերագոյն Խորհուրդը, իր 1920-ի նիստին մէջ՝ ի Սան Րեմօ, հրաւիրեց Միացեալ Նահանգացի նախագահը դժեւ սահմանը Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ, Տրապիզոն, Կարին, Վան եւ Պիթլիս նահանգներուն մէջ, որոնք՝ ինչպէս ըսած է պ. Մորկընթաու՝ միայն մէկ կոտորակը կը կազմեն պատմական Հայաստանի :

Նախագահին եղբակացուցութիւնը կայացաւ ու հրատարակուեցաւ եւ կը կազմէ միջազգային վաւերական արձանագրութիւն մը : Միացեալ Նահանգացի արժանապատուութիւնը, ինքնահաճութիւնը եւ հեղինակութիւնը կը պահանջեն որ քեմալական կառավարութիւնը, որ կը ջանայ ճանչցուիլ որպէս յաջորդ Սուլթանին կառավարութեան, ընդունի եւ յարգէ վճիռը Միացեալ Նահանգացի նախագահին, նախքան ճանաչումը եւ կամ դաշնագրին վաւերացումը :

Առանց իրաւարանական վիճարանութեանց մէջ մտնելու բաղձանքի՝ թո՛յլ տուէք ինձ ըսել համառօտիւ թէ նախագահին իրաւարարական որոշումը կապ չունի Սեւրի դաշնագրին հետ, որ Գերագոյն Խորհուրդի կողմէ նախագահին ուղղեալ հրաւերէն

չուրջ չորս ամիս վերջ կնքուեցաւ, թէ՛ այս կառավարութիւնը պաշտօնապէս ծանօթ է մի այսպիսի դաշնագրի, թէ՛ նախագահին իրաւարարական վճիռը պայմանագրութիւն մ'է ընդմէջ Դաշնակիցներուն՝ որ առաջարկեցին զայն՝ եւ իրաւարարին, իրաւարարական վճիռ մը միջնորդութիւն կամ յանձնարարութիւն է, այլ՝ պարտաւորիչ որոշում մը առաջարկողներուն եւ իրաւարարին համար, եւ թէ՛ Դաշնակիցները ճանչցած են զայս անորոշ թողլով, Լօզանեան դաշնագրիներուն մէջ, սահմանները Հայաստանի եւ Թուրքիոյ միջեւ :

Կը պնդեմ, ամօթաբեր է ամերիկացիներուն համար ներել թրքական այն յաւակնութեան թէ անիմաստ շարժումներ մ'է Միացեալ Նահանգացի նախագահին իրաւարարական վճիռը :

Ի՞նչ կը ԽՆԴՐԵՆ ԱՅԺՄ ՀԱՅԵՐՆ

ԱՄԵՐԻԿԱՅԷՆ

Անոնք կը խնդրեն որ Թուրքիոյ հետ կնքելի ու եւէ դաշնագրի մէջ ներմուծուի տրամադրութիւն մը պահպանելու իրաւունքները, որոնք սահմանուեցան նախագահ Վիլսոնի եւ վաւերացուեցան նախագահ Հարտինկի կողմէ, իրաւունքներ, զորս լուսսահողի ծերակուտական Լաճ, Լօզանի դաշնագրին ստորագրութենէն յետոյ իսկ, խոստացաւ պահպանել ու հաստատել, երբ դաշնագիրը առարկայ դառնայ նկատողութեան : Այսինքն, հայեր ոչինչ կը խնդրեն Միացեալ Նահանգներէն՝ բացի զիւրանագրիտական ավակցութենէ :

Քեմալական Թուրքիա հինգ միլիոն համարուած բնակչութեամբ, որուն թերեւս չորս միլիոնը Թուրք է, ունի 320,000 քառակուսի քիլոմէթր տա-

րածութիւն, Այս ընդարձակ հողամասին երեք չոր-
րորդը ցանցառապէս բնակուած է եւ կատարելա-
պէս աւերեալ:

Ինչպէս առակային շունը մտուրին մէջ, թուր-
քեր այժմ կը տիրեն ոռոտական Հայաստանի մէկ
երրորդին եւ Վիլսընեան Հայաստանի ամբողջու-
թեան: Վերջին հողամասի նախապատերազմեան
1,800,000 բնակչութիւնը իջած է 200,000-ի, որուն
թերեւս 65,000-ը թրքական է, մինչ նոյն հողամա-
սէն Անդրկովկաս դաղթած են 286,000 հայ վախըս-
տականներ:

Մինչ Վիլսընեան Հայաստան կը մնայ կորդ ու
ամայի, աւելի քան մէկ միլիոն հայեր խոնոտած են
նուազեալ, ցամաքապատ եւ անմատչելի Հայկական
Հանրապետութեան մէջ, եւ մօտաւորապէս երկու
միլիոն ուրիշ հայեր կ'ապրին իբր փախտական կամ
աքսորական եւ կամ հաստատուած են օտար հողե-
րու վրայ:

Վիլսընեան Հայաստանը Հայկական Հանրապե-
տութեան (ամբողջ տարածութ. 66,000 քա. քիլ.)
միացնելով միայն պիտի կրնանք բաւարար տեղ
հայթայթել 3,000,000 հայերուն, — որոնց երեք
չորրորդը երկրադործ են, — եւ հաստատել կենսու-
նակ հայկական պետութիւն մը:

Ամերիկա պատճառ եւ իրաւունք ունի ըսելու
թուրքերուն թէ չեն կրնար ակնկալել ամերիկեան
ճանաչումը, ցորչափ իրենք չեն ճանչցած օրինա-
կան եւ քահանայ իրութեանը հայոց:

Կարելի է հաւատալ թէ երբ կարգադրուի հայ-
կական դատի թրքական մասը, համաձայնութիւն
մը պիտի կայանայ Հայաստանի եւ Ռուսիոյ միջեւ,
հաւանաբար այն դժերուն վրայ, որոնք կը մատնա-
նըչուին քարտուղար Քոլպիի 19 օգոստոս, 1920

թուակիր նամակին մէջ՝ ուղղուած իտալական դես-
պանին:

Տարբեր տեղ պէտք է փնտռել պատճառները
թշնամական գիրքին Արտաքին Գործոց Դիւանա-
տան, ընդդէմ հայկական հարցին: Իրողութիւնն
այն է թէ Ամերիկա չունի նկատելի նիւթական շա-
հեր թուրքիոյ մէջ, որքան ունին դաշնակից պե-
տութիւնք: Հոս, իր իրական շահը կը կայանայ իր
պատւոյն ու հեղինակութեան պահպանման մէջ:
Բայց Լօզանի դաշնագիրը քրիստոնէից լքումով, հա-
ւանելով ամերիկեան մարդասիրական հաստատու-
թեանց մնացորդին թրքացման, կը զոհէ Ամերիկայի
պատին ու հեղինակութիւնը: Պարզ ակնարկ մը
խայտարդէտ խմբակին վրայ, որոնք բացայայտօ-
րէն կը ջատագովեն դաշնագիրը, պիտի պիտի բա-
ւէր առաջնորդելու դժեղ այն մասնաւոր պատճառին,
որով Արտաքին Գործոց Դիւանատունը այնքան կը
բաղձայ Լօզանի դաշնագրին վաւերացման:

Մի քանի երբեմնի միտիոնարներ, — որոնց ար-
տօնած է թուրք կառավարութիւնը ծառայել մնաց-
եալ տասնեւմէկ «ամերիկեան» դպրոցներուն մէջ,
բայց որոնց թոյլտուութիւն չունին ուսուցանելու
կրօն կամ գործածելու պատմութեան գիրք մը, որ
կը պարունակէ պարսաւական մէկ բառ թուրքերու
մասին, — հաւանած են լքել իրենց առաքելութեան
գլխաւոր նպատակը, որպէսզի պահեն իրենց պաշ-
տօնները:

Մի քանի արտածողներ, որոնք թուրքերուն կը
ծախեն տարեկան \$3,000,000-ի ամերիկեան ապ-
րանք եւ կը շահագրգռուին միայն վաճառականու-
թեամբ:

Վարձուած պրոպականդիստներ, արմատական-

ներ եւ միջազգայնականներ, որոնք կ'ըսեն թէ այսօր թուրքիա դարձած է «միատարր» ազգ մը եւ թէ՛ առանց ի նկատի ունենալու միջոցները, զորս ան գործածեց այս միատարրութիւնն ստեղծելու, Ամերիկայի «քրիստոնէական» պարտականութիւնն է օժանդակել անոր՝ ամրապնդելու իր չարագործութեամբ ձեռք բերուած վաստակը:

Ընդհանուր հիւպատոս Հորթըն իր վերջին գրքին, The Blight of Asia-ի մէջ, հարադատօրէն կը ներկայացնէ նկարագիրն ու շարժառիթները այլատարր տերվիչներուն, որոնք այժմ կը պաշտպանեն դատը «միատարր» թուրք ազգին:

Ինչո՞ւ կ'ընդունուի ուրեմն Լօզանի դաշնագիրը:

Լօզանի մէջ, ինչպէս արձանագրութիւնը ցոյց կուտայ, ամերիկեան պատուիրակութիւնը գոհեց հայկական դատը, որպէսզի թուրքեր ոյժ տային ամերիկեան պահանջին ի մասին Մուսուլի նաւթին: Այն օրէն ի վեր ամերիկեան ընկերութիւն մը շահաբաժին մ'ունի Մուսուլի նաւթին մէջ:

Եւ այժմ Արտաքին գործոց Դիւանատունը կը մերժէ ճանչնալ Միացեալ Նահանգաց նախագահին իրաւարարութիւնը, որովհետեւ նաւթի ընկերութիւն մը կը ջանայ թուրքերուն միջոցաւ տիրանալ նաւթային հանքերուն, Վիլսոնեան Հայաստանի մէջ:

Առայժմ հարկաւոր չեմ նկատեր աւելի երկար մեկնարանել խնդրոյն այս մասը, բայց թո՛յլ տուէք ինձ մէջ բերել Պլէյք Եպիսկոպոսի հետեւեալ խօսքերը, որովհետեւ անոնք լոյս կը սփռեն Արտաքին Գործոց Դիւանատան ընդհանուր քաղաքականութեան վրայ ի մասին թրքական խնդրոյն: Պլէյք Եպիսկոպոս կ'ըսէ.

«... Երբ Զմիւռնիա աւարի տրուեցաւ թուրքերուն կողմէ, կոտորուեցան 100,000 մարդիկ: Այդ պահուն նաւահանգիստին մէջ ունէինք չորս ամերիկեան թորփիլանաւեր, բայց ո՛չ ձայն բարձրացուցինք, ո՛չ ալ թնդանօթ մը պարպեցինք, կոտորածն արգիլելու: Ուաշինկթընի հրամանն էր՝ բացարձակ չէզոքութիւն:

«Ամերիկեան հիւպատոսարանը այրեցաւ, այրեցան նաեւ ամերիկեան Y. M. C. A. ր եւ ամերիկեան ազջկանց վարժարանի գլխաւոր շէնքը: Աւարի տրուեցաւ ամերիկեան տղայոց վարժարանը:

«Ո՛չ մէկ ջանք այս կալուածները փրկելու: Բայց ամերիկեան նաւաստիներու գունդ մը ցամաք հանուեցաւ ի պաշտպանութիւն Սթենտրա Օյլ ընկերութեան կահ ու կազմածին: Եւ ապիկա քիչ քէ շատ կարեւոր միակ ամերիկեան կալուածն էր, — Զմիւռնիայէն մէկ միոն հեռու, — որ փրկուեցաւ»:

Թո՛յլ տուէք ինձ յայտարարել ուժղնապէս, պարո՛ն Քարտուղար, թէ ո՛չ Անգորայի կառավարութեան զիրքը հանդէպ Վիլսոնի որոշման, ո՛չ ալ կառավարական ձեւը, զոր որդեգրած են կամ յետ այսու կրնան որդեգրել թուրքեր, պիտի կրնան ամենազոյզն չափով փոխել Հայաստանի հիմնական պահանջները թուրքիոյ դէմ կամ պարտաւորութիւնը, որ կը ծանրանայ Միացեալ Նահանգաց կառավարութեան վրայ:

Զերդ յարգանք

ՎԱՀԱՆ ԳԱՐՏԱՇԵԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՆԿԱԽՈՒԹԵԱՆ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԿՈՄԻՏԷՆ

(1918 — 1922)

I

Հայ պատմութեան մէջ 1918 թուականի մայիս 28-ը մեծագոյն օրն է, որովհետեւ առանց անոր հայ ցեղը կրնար նոր կոտորածներու եւ ցրուած բեկորներու վերածուիլ, որովհետեւ, առանց անոր, հիւմ մը գոյութիւն ունեցած պիտի չըլլար այսօր հայ դատի հետապնդման համար եւ մեր անկախութիւնն ու միութիւնը վերստանալու յոյսը պիտի չքանար:

Դարձեալ, աշխարհային պայմանները այսօր այնչափ տարբեր են դարեր առաջ գոյութիւն ունեցող պայմաններէն, մանաւանդ նկատի ունենալով Հայաստանի աշխարհագրական դիրքը, որ հայ ցեղը կրնար պահպանուիլ միայն քաղաքական գործօնով մը, այսինքն՝ ինքնավար կամ անկախ գոյութեան մը միջոցաւ, զոր մայիս 28-ը միայն հնարաւոր կը դարձնէ:

Քաղաքական դաշտի վրայ հայու ձախողանքը արդիւնք չէ բաւականաչափ նիզի պահասին, ո՛չ ալ բաւարար գոհողութեան նուազութեան, այլ արդիւնք է, մեծ չափով, եթէ ոչ ամբողջովին, ճիշդութեամբ իմաստուն գործադրութեան, ինչպէս նաեւ ձեռնհաս առաջնորդութեան պահասին. հետեւաբար այս պարագան պատճառ եղած է որ անիկա չյաջողի պահանջել ու ապահովել իր ըրած մեծ գոհողութեանց ճանաչումը:

Դատի մը ելքը կ'որոշուի երեք գործօններով, որոնք են. — Դատի մը արժանիքը, իրաւաբանը եւ դատաւորը: Այս երեքէն ամենէն կարեւորը իրաւաբանն է: Ապիկար իրաւաբանը կը կորսնցնէ արդար դատ մը, սակայն կարող իրաւաբան մը կրնայ նոյնիսկ շահիլ կասկածելի դատ մը: Հայուն ղեկաւորութիւնը այն եղած է որ ապիկար իրաւաբաններ զբաղած են իր դատով, եւ կամ թոյլ տրուած է որ խառնակիչներ խանդարեն իր դատին նուիրուած լաւ եւ օրինաւոր փաստաբաններու ջանքերը:

Իմաստակէտս պարզելու համար երեք օրինակներ պիտի բերեմ համառօտ կերպով.

ա) Շատ քիչ հայեր կամ լիաբնութեան թեկնածուներ զնահատեցին ու հասկացան Հայաստանի Հանրապետութեան գործնական ղեկաւորին նշանակութիւնը: Օտարի մը կամ արեւմտեան մտածողութեամբ անձի մը բնա՛ւ տարբերութիւն չէր ընէր թէ Հայկական Հանրապետութիւնը Ռուսիո՞ց մէջ կը հիմնուէր թէ Թուրքիոյ: Ա՞յս ժայռին վրայ թէ այն ժայռին կատարը: Կարեւորն այն էր թէ անկախ քաղաքական ամբողջութիւն մը արդէն կը կազմուէր, իսկ անոր սահմաններու ընդլայնումը կը դառնար պատեհութեան կամ քաղաքական յարմարութեան հարց մը: Բանականութեան լոյսով եւ յետազայ ղեկաւորութեան հիման վրայ չի կրնար կասկած ըլլալ, որ եթէ Հայերը միանային Հանրապետութեան շուրջը, Հայաստան — թրքական թէ ռուսական — այսօր անկախ պիտի ըլլար, եւ դուցէ Քեմալի արդիւնէր 1919-ի ձեռնարկը: Պատճառն այն էր որ չարամիտ միտիոնարներ, իրենց ձեռքին մէջ որոշ հայեր գործիք դարձնելով, մի՛շտ միջամտեցին, եւ այս կառավարութեան (Ամերիկա) մեր ապահոված ամէն միջոց քանի մը ամիս յապաղեցաւ, իսկ խոս-

տացուած ուրիշ բաղմամբիւ միջոցներ կախակայուեցան:

բ) Եւրոպայի մէջ հայ դիւանադիտութիւնը 1915-էն մինչեւ 1919 յատկանշական եղաւ իր վըշտադին անկարողութեամբ, իսկ այնուհետեւ Հանրապետութեան ներկայացուցչին կողմէ Նուպարեաններու հետ որոշ հասկացողութեան կայ իրաւաստութեան հասնելու յանձնարարելի՝ այլ յոռի խորհրդաւորութեամբ ջանքերը ունեցան իրենց ամենէն դժբախտ հետեւանքները:

Հայերը հարիւր հազարներով մեռան եւ Դաշնակիցներուն կարելի ընծայեցին շահագործել հայկական ողբերգութիւնը. հայերը կուուեցան Դաշնակիցներու դատին համար: Անհաւատալի բան մըն է, որ Եւրոպայի մէջ Հայոց ներկայացուցիչը, 1915-էն մինչեւ 1918 թուականը, երբ Դաշնակիցները իրենց տաղնապի գերագոյն ժամուն շատ առատաձեռն յանձնառութիւններ եւ խոստումներ կ'ընէին, անոնցմէ չապահովեց մէկ հատիկ գրաւոր յանձնառութիւն կամ համաձայնութիւն, որուն վրայ յենէինք այսօր եւ գոհացում պահանջէինք: Ի՞նչ գործնական արժէք կուտան մեզի համակրութեան եւ խոստումի ընդհանուր եւ միակողմանի յայտարարութիւնները:

Նուպար՝ ոչխարներու հօտի մը նման՝ Դաշնակիցներուն յանձնեց հայ երիտասարդներ, որոնք կուուեցան Պաղեստինի մէջ: Ինչո՞ւ հոն դացին անոնք, եւ Դաշնակիցները ի փոխարէն ի՞նչ բան համաձայնեցան տալու մեզի:

Դարձեալ 1917 հոկտեմբերին, երբ Ռուսիա լքեց պատերազմը, Ֆրանսայի արտաքին գործոց նախարար Փիլոն պահանջեց Նուպարէն, որպէսզի ուսսական Հայաստանի հայերը շարունակեն պատե-

րազմը: Նուպար ջանք չըրաւ գրաւոր սակարկութիւն ընելու Փիլոնի հետ՝ թէ՛ անմիջական կարելի օգնութեան մասին եւ թէ՛ նոյնիսկ ապագայի նկատմամբ: Շատ թեթեւօրէն՝ Նուպար կոչ ըրաւ հայերու կողմից ու մեռնիլ, անոնց միայն յիշեցնելով Դաշնակից պետական մարդոց «յայտարարութիւնները»:

Գիտէի եւ կը հաւատտեմ այսօր, որ եթէ Դաշնակիցներու եւ Հայաստանի ներկայացուցիչներէն ստորագրուած փաստաթուղթեր ունենայինք այսօր մեր քով, որոնք յայտնէին, թէ Ռիտտի ունեւալով հայերու որոշ ծառայութիւնները, Դաշնակիցները պիտի ընէին բաներ, այն ատեն Միացեալ Նահանգաց կառավարութիւնը առանց վարանումի դիւանադիտական քայլեր պիտի կրնար առնել Դաշնակիցներու մօտ ի նսպատ Հայաստանի: Սեւրի դաշնագիրը եւ Ուիլսոնի Որոշումը այս կարգի իրաւական փաստաթուղթեր չեն: Այսօր անկարելի պիտի լինէր մեզի Միացեալ Նահանգաց մէջ հետապնդել հայկական դատը՝ եթէ մեր ձեռքը չունենայինք որոշ գրաւոր յայտարարութիւններ, որոնք թէպէտ անդոհացուցիչ, այնուամենայնիւ ձեռք բերուած են այս կառավարութեան ներկայացուցիչներէն:

գ) Մինչեւ 1919-ի սկիզբը Միացեալ Նահանգաց մէջ հայկական պրոպականդը գերագոյն ինքնախաբէութիւն ունէր. մէկը, որ ոչ ոքի պատասխանատու էր եւ որուն համար ոչ ոք պատասխանատու էր — անպատասխանատու անձ մը եւ անյարմար ամէն տեսակէտով — կը հրատարակէր պարբերական մը, որ ծանօթ է «Նիւ Արմէնիա» անունով: Եթէ ուղէիք Արարատ լեռան մէջէն փապուղի մը բանալ եւ այդ գործին ձեռնարկէիք լեռան դէմ արձակելով հրացան մը, մարդիկ ի՞նչ պիտի մտածէին ձեր մա-

սին: Պարբերականը կը հրատարակուի ամէն քանի մը ամիսն անդամ մը, լեցուն Հայաստանի ցաւերու եւ անոր անցեալ փառքի պատմութիւններով. անկաւ կը զբոսի որոշ թիւ մը ամերիկացիներու, որոնք կը դրեն զրկողին, եւ նոյնիսկ շատ պարագաներու մէջ առանց զայն կարգացած ըլլալու, թէ ինչ գեղեցիկ ու օգտակար է այդ թիւը. այսպէս շարունակաբար. իսկ հայերը կը նստին ընկողմանած ու կ'երագեն, կը սպասեն որ հրաշք մը պատահի եւ Հայաստան ազատագրուի:

* * *

1918 նոյեմբերին, այն ատենի Ամերիկայի Հայ Ազգային Միութիւնը ստեղծեց Հայկական Փրէս Բիւրօն, որուն տնօրէնն էի: Այն ժամանակ ըմբռնեցի թէ Հայկական մարմին մը չի կրնար յաջողալէս հետապնդել հայ դատը Միացեալ Նահանգաց մէջ եւ որպէսզի պրոպականդը արգիւնաւոր լինի, պէտք է բռնեն եւ ռզղակի ըլլայ: Այս պրոպականդին արգիւնքը պէտք էր դործադրել՝ ազգելու համար Միացեալ Նահանգաց կառավարութեան ընթացքին վերայ: Ուժը օգտադործելու համար պէտք է հակազուրի տակ առնել եւ ուղղութիւն տալ անոր: Այսինքն՝ ոչ միայն անհրաժեշտ կը դառնար, ինչպէս դարձած է այսօր, հանրային կարծիքը արթնցնել եւ շարժման դնել անհրաժեշտ չափով ու բաւարար ֆիշուսով եւ ֆիշոյ ատեմիս, այլ պէտք է այդ կարծիքը հակազուրի տակ առնել եւ տանիլ Ուաշինկթըն, ուր պէտք է դարձնել զայն անոնց վերայ, որոնք վերջնական որոշումը պիտի տան:

Հետեւաբար 1918 դեկտեմբերին ես կազմակերպեցի Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կո-

միտէն, որուն կը նախագահէր նախկին դեսպան ձերարտ, որ մինչեւ հիմա եւս կը շարունակէ պահել նոյն դիրքը:

1922-ի աշնան Կոմիտէն հրատարակեց 84 էջ-նոց դիրք մը, որ կը պարունակէ իր չորս տարուան դործունէութեան տեղեկագիրը: Տեղեկագիրը երկու մասերէ կը բաղկանայ. մէկ տեղեկագիրը ստորագրած է պ. ձերարտ. միւսը՝ պ. ձեսսուփ, քարտուղարը:

Թողունք որ անոնք ընեն պատմութիւնը:

Պ. ձերարտի տեղեկագրէն. —

«Մեր Կոմիտէն

«Մեր Կոմիտէն ամէնը ունեցած է չորս դումա-Յանձնաժողով մը եւ Փրէս Բիւրօ մը, որոնք իմ անձնական հսկողութեանս ներքեւ կը գտնուին:

«Մեր Կոմիտէն ամէնը ունեցած է չորս դումարում, ուր 15 կամ աւելի անդամներ ներկայ եղած են: Սակայն թղթակցութեամբ սերտ կապ պահած եմ մեր դործօն անդամներուն հետ: Այն բոլոր խընդիրներուն մէջ ուր առաջարկ մը կամ յանձնարարութիւն մը պէտք էր ընել մեր կառավարութեան, առաջարկ մը, յանձնարարութիւն մը, որ, իր կարծիքով, մեր Կոմիտէի ընդհանուր նպատակներուն սահմանէն կ'անցնէր, ես խորհրդակցեցայ Գործադիր Կոմիտէի անդամներուն, ինչպէս նաեւ Ընդհանուր Կոմիտէի դործօն անդամներուն հետ: Բազմաթիւ պարագաներու տասը կամ աւելի անդամներու ստորագրութիւնը դնել անհրաժեշտ եղաւ յանձնարարութիւններու կամ դիմումներու ներքեւ:

«Նկատի ունենալով որ մեր անդամները պատասխանատու եւ կարեւոր դիրքեր կը զբաւեն կեանքի բազմաթիւ ասպարէզներուն մէջ, անոնցմէ

չատերուն դործօն շահագրգռութիւնը մեր Կոմիտէի դործերուն մէջ հաւասարապէս զարմացուցիչ եւ քաջալերական եղած է»:

II

ՓՐԷՍ ԲԻԻՐՕՆ

«Փրէս Բիւրօն կը սլարունակէ չորս Ամերիկեան քաղաքացիներ, որոնք հայ ծաղում ունին. անոնք են՝ Վահան Գարուաշեան, Աշոտ Յ. Թիրեաքեան, Աղազար Բէշիշեան եւ Գրիգոր Զիպուբ: Բոլորը քուլէճական մարդիկ են եւ վերջին երեքը զբաղած են կարեւոր առեւտրական դործերով: Պ. Գարուաշեան որ Յէյլ Համալսարանէն է եւ անդամ Նիւ Եորքի փաստաբանական կաճառին (bar), տուած է իր բուրանուէր ժամանակը եւ ուշադրութիւնը Բիւրօյի դործերուն: Այժմ երեք տարի է, որ պ. Գարուաշեան կը կատարէ այդ դործերը, առանց փոխարինութեան: Բիւրօն, պրոպագանդի եւ մեր Կոմիտէի պաշտօնական դործերու մեծ մասէն զատ, եղած է նաեւ օղակ մը հայ ժողովուրդին եւ մեր Կոմիտէին միջեւ: Այն գերազանց նկարագիրը զոր ունին Կոմիտէն բաղկացնող անդամները, նշանակելի կենսունակութիւնը որով վարեցին անոնք Կոմիտէի դործերը, եւ անոնց միաբան նուիրումը կամաւոր պարտականութեան մը երեք տարուան ժամանակաշրջանի մը մէջ՝ աւելի քան երբեք հաստատեցին իմ հաւատքը հայ ժողովուրդի ապագայի մասին»:

ՄԵՐ ԳՈՐԾՈՒՆԷՆԻՑԻՑԻՆԸ

Մեր դործունէութիւնը բաժնուած է երկու մասի. — կէս պաշտօնական թղթակցութիւն եւ սրուպագանդ:

Մեր դործունէութեան էական բաժիններու պատմութիւնը պիտի հրատարակուի յարմար ժամանակին: Ասիկա պիտի դրուէ հինգ հարիւր էջոց երկու հատոր: Բացայայտ պատճառներով անխոհեմ ու աննպատակ յարմար պիտի ըլլար ամբողջութեամբ հրատարակել այս պահուս մեր թղթակցութիւնները մեր կառավարութեան եւ Դաշնակից պետութիւններու հետ: Մեր քարտուղարը, այս տեղեկագրին վերջը ժամանակագրական կարգով պիտի արձանագրէ մեր երեք եւ կէս տարուան պատմութեան ցայտուն մասերը:

Հետեւեալ համառօտ տեղեկութիւնը, որ Քարտուղարին տեղեկագրին մէջ մտած չէ, թէ՛ շահեկանութիւն ունի եւ թէ՛ ցոյց կուտայ մեր կատարած դործին շատութիւնը:

Երեք տարուան եւ չորս ամսուան ընթացքին 17,000 անճնական նամակներ, հեռագիրներ, ընդծովեայ հեռագիրներ, 173,000 նամագիր նամակներ (fac simile) դրկած են, այսինքն ամէն օր 173 գրութիւններ ուղարկած են միջին հաշուով:

Անգամ մը 116,000 եկեղեցիներու շրջաբերական դրկած են. երկու անգամ՝ 20,000 եկեղեցիներու. երեք անգամ՝ հինգ գլխաւոր եկեղեցական կազմակերպութեանց, եւ անոնցմէ խնդրած ենք որ գրեն Նախագահին եւ Քոնկրէսի իրենց ներկայացուցիչներուն՝ ի նպաստ Հայաստանի կամ Հայաստանի մասին Քոնկրէսի մէջ առկալս որոշման մը:

Հայաստանի անկախութեան ի նպաստ Նախագահին ուղղուած երկու ակերսագիրներու տակ յաջողած ենք ապահովել անունները 20,000 քարտիչներու եւ քահանաներու, 250 ֆոլէներու եւ Համալսարանի նախագահներու, 85 Եպիսկոպոսներու եւ Միւրքեան 40 Նահանգներու Կառավարիչներուն:

Հրատարակած ենք 21 տետրակներ եւ քուղ-
քեր, որոնք 553 էջ կը բուեն. ստոնցմէ 212,000 օ-
րինակ ցրուած ենք, ուրիշ խօսքով, ամէն ամիս
5000 օրինակ դրկած ենք անոնցմէ՝ միջին հաշուով:

Հետեւեալը մեր հրատարակած թուղթերու
ցուցակն է.

1. The Case of Armenia
(Հայաստանի Դատը)	10,000 օր.
2. Armenia's Call to America
(Հայաստանի Կոչը Ամերիկայի)	30,000 օր.
3. The Case of Armenia
(Հայաստանի Դատը)	50,000 օր.
4. A Petition to the President
(Աղերսագիր մը Նախագահին)	1,000 օր.
5. A Petition to the President
(Աղերսագիր մը Նախագահին)	1,000 օր.
6. Armenia and Armenians
(Հայաստան եւ Հայերը)	25,000 օր.
7. The New Map of Turkey
(Թուրքիոյ Նոր Քարտէսը)	2,000 օր.
8. The Case of Armenia
Before the Peace Conference
(Հայաստանի Դատը Խաղաղութեան
Համաժողովին Առջեւ)	1,000 օր.
9. A Memo. to the Secretary of State
(Յիշատակագիր մը Պետական
Քարտուղարին)	500 օր.
10. Armenia and Pontus
Հայաստան եւ Պոնտոս)	5,000 օր.
11. The Armenian Kingdom of Cilicia
(Կիլիկիոյ Հայոց Թագաւորութիւնը)	2,000 օր.

12. Armenia — A Leading Factor
in the Winning of the War
(Հայաստան — Գլխաւոր Գործօն մը
Պատերազմը Շահելուն մէջ)	5,000 օր.
13. America as Mandatary
for Armenia
(Ամերիկա իբրեւ Հոգատար
Հայաստանի)	30,000 օր.
14. Should America Accept
a Mandate for Armenia?
(Ամերիկա Պէ՞տք է Ընդունէր
Հոգատարութիւն մը Հայաստանի
Վրայ)	30,000 օր.
15. Should America Accept
a Mandate for Armenia?
(Ամերիկա Պէ՞տք է Ընդունէր
Հոգատարութիւն մը Հայաստանի
Վրայ)	20,000 օր.
16. England and France in Armenia
(Անգլիա եւ Ֆրանսա Հայաստանի
մէջ)	5,000 օր.
17. A Memo. to the Secretary of State
(Յիշատակագիր մը Պետական
Քարտուղարին)	1,000 օր.
18. A Memo. to the Secretary of State
(Յիշատակագիր մը Պետական
Քարտուղարին)	500 օր.
19. A Memo. to the President
(Յիշատակագիր մը Նախագահին)	500 օր.
20. The Joint Mandate Scheme
(Խոն Հոգատարութեան Ծրագիրը)	25,000 օր.
21. The Attitude of the American
Committee Toward the Proposal	

of an "Armenian Home" in Turkey
(Ամերիկեան Կոմիտէի Դիրքը Հանդէպ Թուրքիոյ մէջ «Հայկական Տան» մը Առաջարկին)

2,000 օր.

Գումար

246,000 օր.

ԻՆՉ ՁԵՌՔ ԲԵՐԱՍ ԵՆՔ

Մեր Կոմիտէի կազմակերպութենէն առաջ Ամերիկայի մէջ հայերը ճանչցուած էին իբրեւ հալածուած քրիստոնէայ ժողովուրդ մը, սակայն զանազան խաւեր ներկայացնող 75 ամերիկացիներու միութիւնը մէկ մարմնի մէջ եւ անոնց ջատագովութիւնը Հայաստանի վերածնունդին, որ միակ միջոցն է Հայկական հարցը լուծելու,

ա) Ամերիկեան ժողովուրդին մէջ շահագրգռութիւն արթնցուցին հայ ժողովուրդի պատմութեան եւ ապագայի մասին.

բ) Ներշնչեցին նախազահին եւ թելադրեցին անոր ջատագովելու Հայաստանի անկախութիւնը, եւ

գ) Սեղմիչ ազդեցութիւն դործադրեցին Դաշնակիցներու ակորթակին վրայ, որպէսզի անոնք Հայաստանի հետ չլարուէին իբրեւ պատերազմական աւարի մը:

Աւելի քան կասկածելի է թէ Դաշնակիցները, հակառակ իրենց յանձնառութեանց, երբեք պիտի մտածէին հայ պետութիւն մը կազմել, առանց Նախազահին զօրեղ ձայնին, որուն ուժ տուինք մենք, եւ որ սակայն դժբախտաբար շեղեցած իր նպատակէն, ներքին կուսակցական հակամարտութեանց պատճառաւ:

Մեր Կոմիտէն խաղացած է նաեւ մճռական դեր:
ա) Ապահովելով Հայաստանի ֆանաչումը մեր կառավարութեանէն.

բ) Ապահովելով Հայաստանի սահմաններուն որոշումը, եւ

գ) Ապահովելով Հայաստանի նպաստամատոյց կարգադրութիւններ՝ Հուլիսի վարչութեան միջոցաւ:

Պէտք է յայտարարել հոս, որ հայ ժողովուրդը խոր երախտադիտութիւն մը կը պարտի ՀԵՐՊԵՐԹ ՀՈՒՎԼԸՐԻ: Նիւր Իստ Րիլիֆը, որ հայերու մէջ հեանալի դործ կը կատարէ, 1919-ին իր ուժերէն վեր կը նկատէր հայկական կացութեան բաւարարութիւն տալ. ու Հերպերթ Հուլիսն էր որ միջամտեց եւ կացութիւնը փրկեց ազէտէ մը:

ՔԱՐՏՈՒՂԱՐ ՃԵՍՍՈՒՓԻ ՏԵՂԵԿԱԳՐԷՆ (Էջ 53)

«1921 հոկտեմբերին պ. Ճերարտ թղթակցութեան մտաւ պ. Հուլիսի հետ եւ շեշտեց անոր, որպէսզի աջակցի Հայաստանի օգնութեան գործին: Պ. Հուլիսը պատասխանեց թէ Հայկական դատը համաձայնութեամբ Նիւր Իստ Րիլիֆի յանձնուած էր:

«Նիւր Իստ Րիլիֆի թելադրութեամբ, 1921 դեկտեմբեր 22-ին պ. Ճերարտ նորէն խնդրեց պ. Հուլիսէն օգնել Հայաստանի սովին եւն.:

« Պ. Հուլիսը, 1921 դեկտեմբեր 23-ին հրահանգ տուած էր գնդ. Հաւքիի քննիչ մը զրկելու Հայաստան, «որոշելու համար այդ երկրին յարաբերական պէտքերը՝ բաղդատամբ Վոլկայի Աւազանին, որպէսզի տեղեկագրի մը ստացուելէն ետք Նովորոսիսքէն սննդեղէն զրկուէր դէպի ուսական Հայաստան»:

1922 մարտ 22-ին սլ. Հուլիս տեղեկացուց սլ. ձերարտին թէ 6,000 թոնո արմտիք յատկացուցած է Անդրկովկասի:

III

Այժմ քանի մը դիտողութիւններ պիտի ընեմ նախընթաց նիւթի մասին:

1. Ամերիկեան Կոմիտէն Հայկական դատը առաւ միախնարներու եւ արկածախնդիրներու ձեռքէն, որոնք կը գործածէին գայն իրենց սեփական շահերուն եւ ծրագիրներուն համար: Ամերիկեան Կոմիտէն այդ դատը բարձրացուց բարձր աստիճանի մը, եւ գայն դարձուց քաղաքական դատ մը, հիմնուած իրաւունքի, հայերու կողմէ Գաշնակիցներուն մատուցած ծառայութեանց եւ Գաշնակիցներէն տրուած խոստումներուն վրայ:

2. Ամերիկեան Կոմիտէն Հայաստանի պահանջին համար ստեղծեց իրաւական, բարոյական եւ դործնական հիմեր հանդէպ Միացեալ Նահանգաց կառավարութեան, ապահովելով նաեւ պաշտօնական յանձնառութիւններ (commitments), որոնց վրայ հիմնուած է այդ պահանջը: 1920 դեկտ. 17ին, սլ. ձերարտ եւ սլ. ձեռնարկ 20 ժամուան ճամբորդութիւն մը կատարեցին դէպի Օհայօ, եւ նորընտիր-նախագահ Հարտինկէն դրութիւն մը առին, որ կը ճանչնար Ամերիկայի պարտականութիւնը հանդէպ Հայաստանի: Գարձեալ, 1922 նոյեմբեր 10-ին, նախագահ Հարտինկ նամակով մը կը ճանչնար այդ պարտականութիւնը: Առանց ասոնց եւ ուրիշ փաստաթուղթերու, զորս ապահոված է Կոմիտէն, մեզի համար անկարելի պիտի ըլլար բնութիմանալ Լօզանի դաշնագրին:

3. Կոմիտէն, իրրեւ օտար մարմին մը, ջատագովեց միայն միջոցներ, որոնք ամերիկեան շահերուն համաձայն էին անշուշտ, եւ որոնց կը հաւանէր Հայկական կառավարութիւնը, ճանչցուած Միացեալ Նահանգաց կողմէ: Այս ճանաչումը տակաւին ի դօրու է տեսականօրէն:

4. Ինչպէս պաշտօնական փաստաթուղթեր ցոյց կուտան, Կոմիտէն էր միայն որ Հոպլըրի Վարչութենէն ապահովեց Հայաստանի ծախուած ալիւրը \$11,000,000 արժէքով՝ այնպիսի առեւ մը (1920 մայիս) երբ 150,000 հոգի արդէն մեռած էին սովէն եւ թիֆուէն, եւ Նիլըր Իստ Րիլիֆը անկարող էր դիմադրուել ստեղծուած կացութիւնը:

Երբ Հոպլըրի Վարչութիւնը կը յարգարէր իր դործերը, Գանձապահը ինծի յանձնեց վարկագիր վը (credit note) \$2,200,000-ի, որ սխալմամբ գինի չափազանցութիւն մը կը պարունակէր:

Գանձապահը ինծի տուաւ գայն, որովհետեւ պարտքը հայ կառավարութեան տրուած էր մեր յանձնարարութեան վրայ, Անշուշտ, եթէ հայ կառավարութիւն մը գոյութիւն չունենար, մեզի համար անկարելի կը լինէր այսպիսի վարկ ապահովել, այսինքն այսչափ մեծ դումարով վարկ մը:

Նաեւ, 1922-ին, Ամերիկեան Կոմիտէի միակ ջանքերուն շնորհիւ էր որ սլ. Հոպլըր բոլշեւիկ Հայաստանի 6,000 թոնո արմտիք (corn) յատկացուց:

* * *

Թէ՛ քաղաքական եւ թէ՛ մարդկայնական դաշտերու վրայ՝ Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէն մեծ ծառայութիւններ մատուց չայստանի:

Հայ Ժողովուրդը երախտագիտութեան պարտք

մը ունի պ. Ճերարտի եւ իր ընկերներուն, որոնք հաւատարմութեամբ եւ քաջութեամբ կուուեցան իրաւունքի ու արդարութեան համար: Անոնք միշտ ուղղեցին իրենց աչքերը վերջնական նպատակին — Անկախ եւ Միացեալ Հայաստանին:

Ես երախտապարտ եմ Հայկական կառավարութեան որ բարոյական եւ նիւթական օժանդակութիւն ընծայեց մեզի. երախտապարտ եմ Հ. Յ. Գալնակցութեան, նաեւ յարգանքի տուրքս կ'ընծայեմ յիշատակին բարեկամիս, Գարօ Փաստրմաճեանի, որ 1919-էն մինչեւ 1922, — երբ մեկնեցաւ Եւրոպա՝ ալլեւս չվերադառնալու համար, — եղաւ իմ մշտական խորհրդականս եւ աշխատակիցս:

Դարձեալ երախտագիտութեան պարտք մը ունիմ «Հայրենիք»ին եւ յատկապէս անոր խմբագիր Ռուբէն Դարբինեանի, որ ամէն ատեն բարոյական օժանդակութիւն ընծայեց ինձի, եւ որուն հմտալից ու կարող խմբագրականները, որոնք եղակի են հայ լրագրութեան մէջ, օգնեցին ինձ եւ քաջալերեցին զիս:

Ութը տարիէն աւելի ժամանակաշրջանի մը, երբ քաղաքական տակնուվրայութիւնները շրջեցին Հանրապետութիւնը, «Պատուիրակութիւնը» եւ «Ազգային Միութիւնը», գտնուեցան չորս հոգի, մէջը լինելով Հայկական Փրէս Բիւրօն, որոնք զիմացան եւ յամառօրէն շարունակեցին գործը:

Արդ, իմ դնահատութիւնս կը յայտնեմ իմ ընկերակիցներու՝ Աշոտ Յ. Թիրեաքեանի, Աղազար Բէշիչեանի եւ Գրիգոր Զիպուքի, յատկապէս պ. Աշոտ Յ. Թիրեաքեանի, որ Ամերիկացիի մը պէս, այսինքն մտաւորապէս եւ հոգեբանօրէն, մեր գործին նուիրեց առատաձեռն եւ դնահատելի նիւթական օժանդակութիւնը:

ԼՕԶԱՆԻ ԴԱՇՆԱԳՐԻՆ ԸՆԴԴԻՄԱԴԻՐ ԱՄԵՐԻԿԵԱՆ ԿՈՄԻՏԷՆ

Ամերիկեան պատմութեան մէջ Հիւայ ոչ թէկ նախընթաց, ուր մերժուած ըլլայ դաշնագիր մը, որ միանգամայն հովանաւորուած լինի երկրին ղեկը իր ձեռքին մէջ ունեցող կուսակցութեան (Ուաշինգթոնի վարչութիւնը), ինչպէս նաեւ անոնցմէ, որոնք (Լօզանի դաշնագրի պարագային՝ միտինարներն ու առեւտրական հաստատութիւնները) նիւթական շահեր ունեցած ըլլան երկրորդ կողմի երկրին մէջ (այս պարագային՝ Թուրքիա):

Պ. Հիւզ, նախագահ Հարտինկի պետական քարտուղարը, 1922-ին բացարձակ հակակշիռ կը պահէր Միացեալ Նահանգաց արտաքին յարաբերութեանց վրայ, եւ այնպիսի շրջանի մը, երբ Քեմալ Իզմիրէն դուրս քշած էր յոյները, 1921-ին պետական քարտուղար դառնալէ առաջ, պ. Հիւզ իրաւաբան էր, ինչպէս է այժմ, Սթանտարտ Օյլ Բըմփրնիի (Սթանտարտ քարիւղի ընկերութիւն): Այն ատեն զիտէի թէ Սթանտարտ Օյլ կ'ուղէ Մուսուլի քարիւղէն բաժին մը աննի; ինչպէս նաեւ բաժին մը հայկական քարիւղէն: Հետեւաբար զիտէի թէ Հայաստան պիտի ծախուէր Թուրքիոյ հետ դումարուելիք համաժողովին. եւ նոյնիսկ 1922 հոկտեմբերին անգամ սկսայ ընդդիմութեան հիմը դնել այն դաշնագրին դէմ, զոր պիտի ստորագրէր պ. Հիւզ (Լօզանի համաժողովը սկսաւ 1922 նոյեմբեր 22ին):

Հոկտեմբերի սկիզբը մենք շրջաբերական դրուկեցինք 120,000 եկեղեցիներու:

Այս շրջաբերականներուն արդիւնքը Տոքթ․ Պարթըն 1923 յուլիսին՝ Ֆիլատելիոյ մէջ հետեւեալ կերպով ամփոփած է․

«Ուաշինկթընի մէջ ինծի կ'ըսեն, թէ երբեք չէ եղած ժամանակ մը, նոյնիսկ Լուզիթանիայի ընկըղմումի ատեն, եւ 1917-ին Միացեալ Նահանգաց կողմէ պատերազմի յայտարարութեան նախընթաց ամսուան մէջ, ուր Պետական Պաշտօնատունը եւ նախագահը ողողուած ըլլան հեռագիրներով, աղերսագիրներով, եւ նամակներով։ Այս բոլորը կուզային երկրին ամէն շրջաններէն, հոսելով անոնց սեղաններուն վրայ այդ ժամանակ, խնդրելով որ Միացեալ Նահանգները ձեռնարկ մը ընէ կասեցնելու բարբարոսութեան ներկայ մակընթացութիւնը»․․․

Պ․ Ճերարտ, 1922 նոյեմբեր 8-ին ազդու նամակ մը ուղղելով նախագահին, յիշեցուց Ամերիկայի պատասխանատուութիւնը հայկական աղէտին առթիւ, եւ պնդեց որ Հայաստանի իրաւունքները պահպանուին զալիք համաժողովին։ Նոյեմբեր 10-ին նախագահը պատասխանեց թէ ամէն կարելի բան պիտի ընէ, եւայլն։ Ասիկա պարզ ճանաչում մըն էր հայկական խնդրին մէջ Ամերիկայի պարտականութեան, եւ սակայն բոլորովին կարեւոր էր։

Նաեւ, 1923 յունուար 6-ին, Նէյլ Բլըպին մէջ տրուած ճաշկերոյթի մը, 35 ականաւոր ամերիկացիներ յիշատակագիր մը ուղղելով նախագահին, պնդեցին թէ Հայաստանի իրաւունքները պէտք է պահպանուին եւայլն։

* * *

Լօզանի դաշնագրին դէմ պայքարը կը բաժնուի չորս մասերու, որոնք պիտի ստորաբաժնեմ դործողութիւններ վերնագրով․

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Դաշնագիրը կնքուեցաւ Լօզանի մէջ 1923 օգոստոս 6-ին։ Անմիջապէս յետոյ խորհրդակցեցայ պ․ Ճերարտի եւ պ․ Սթրաուսի (Թուրքիոյ նախկին դեսպան) հետ՝ դաշնագրին դէմ արշաւ մը սկսելու նպատակայարմարութեան մասին։ Պ․ Սթրաուս այն միտքը կը պաշտպանէր թէ Դաշնակիցները եւ ծիսիոնարները ընդունած էին դաշնագիրը․ ասկէ զատ մինչեւ որ դաշնագրին ամբողջական բնագիրը չհրատարակուէր, մենք չէինք կրնար անոր վրայ յարձակիլ արդիւնաւորապէս․ սակայն եթէ մենք որոշէինք արշաւ մը սկսիլ, ինք պիտի միանար մեզի։ Իմ անձնական տեսութիւնս սա էր․ եթէ սպասէինք մինչեւ որ Դաշնագրի ամբողջական պատճէնը հրատարակուէր, այն ատեն վարչութիւնը կրնար կամաց մը բաւարար թիւով ծերակուտականներ շահիլ իր կողմը, կը հրատարակէր դաշնագիրը եւ զայն յառաջ կը վարէր Ծերակոյտէն։ Այդ պարագային մենք բաւական ժամանակ չէինք ունենար դիմադրութիւն կազմակերպելու։ Ես կ'ուզէի յարձակիլ Դաշնագրին դէմ, հիմնուած՝ Պետական Պաշտօնատան կողմէ արդէն հրատարակուած մասերուն վրայ, եւ հարկադրել որ Պետական Պաշտօնատունը պաշտպանէ զայն։ Այն ատեն մենք պիտի լմանայինք տկար կէտերը եւ վարչութեան հակադրեցողութիւնը հանդէպ մեր յարձակման։

Այս քաղաքականութեան համաձայն, 1923 հոկտեբերին, պ․ Ճերարտ հրատարակեց 34 էջնոց դրոյկ մը, «Ծերակոյտը պէտք է մերժէ Լօզանի Դաշնագիրը» խորագրով։ Պ․ Հիւզի հակադրեցողութիւնը յուսատու էր․ ան անձնական նամակներ գրեց այն ատենի Ամերիկեան կոմիտէի 74 անդամներուն եւ

Այս շրջաբերականներուն արդիւնքը Տոքթ. Պարթըն 1923 յուլիսին՝ Ֆիլատելֆիոյ մէջ հետեւեալ կերպով ամփոփած է.

«Ուաշինկթընի մէջ ինծի կ'ըսեն, թէ երբեք չէ եղած ժամանակ մը, նոյնիսկ Լուզիթանիայի ընկղմումի ատեն, եւ 1917-ին Միացեալ Նահանգաց կողմէ պատերազմի յայտարարութեան նախընթաց ամսուան մէջ, ուր Պետական Պաշտօնատունը եւ նախագահը ողողուած ըլլան հեռագիրներով, աղերսագիրներով, եւ նամակներով: Այս բոլորը կուգային երկրին ամէն շրջաններէն, հոսելով անոնց սեղաններուն վրայ այդ ժամանակ, խնդրելով որ Միացեալ Նահանգները ձեռնարկ մը ընէ կասեցնելու բարբարոսութեան ներկայ մակընթացութիւնը»...»

Պ. ձերարտ, 1922 նոյեմբեր 8-ին ազդու նամակ մը ուղղելով նախագահին, յիշեցուց Ամերիկայի պատասխանատուութիւնը հայկական աղէտին առթիւ, եւ պնդեց որ Հայաստանի իրաւունքները պահպանուին դալիք համաժողովին: Նոյեմբեր 10-ին նախագահը պատասխանեց թէ ամէն կարելի բան պիտի ընէ, եւ այլն: Ասիկա պարզ ճանաչում մըն էր հայկական խնդրին մէջ Ամերիկայի պարտականութեան, եւ սակայն բոլորովին կարեւոր էր:

Նաեւ, 1923 յունուար 6-ին, Նէյլ Բլըպլին մէջ տրուած ճաշկերոյթի մը, 35 ականաւոր ամերիկացիներ յիշատակազիր մը ուղղելով նախագահին, պնդեցին թէ Հայաստանի իրաւունքները պէտք է պահպանուին եւ այլն:

* * *

Լօզանի դաշնագրին դէմ պայքարը կը բաժնուի չորս մասերու, որոնք պիտի ստորաբաժնեմ գործողութիւններ վերնագրով.

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ԱՌԱՋԻՆ

Դաշնագիրը կնքուեցաւ Լօզանի մէջ 1923 օգոստոս 6-ին: Անմիջապէս յետոյ խորհրդակցեցայ պ. ձերարտի եւ պ. Սթրատուսի (Թուրքիոյ նախկին դեսպան) հետ՝ դաշնագրին դէմ արշաւ մը սկսելու նպատակայարմարութեան մասին: Պ. Սթրատուս այն միտքը կը պաշտպանէր թէ Դաշնակցները եւ միսիոնարները ընդունած էին դաշնագիրը. ասկէ զատ մինչեւ որ դաշնագրին ամբողջական բնագիրը չհրատարակուէր, մենք չէինք կրնար անոր վրայ յարձակիլ արդիւնաւորապէս. սակայն եթէ մենք որոշէինք արշաւ մը սկսիլ, ինք պիտի միանար մեզի: Իմ անձնական տեսութիւնս սա էր. եթէ սպասէինք մինչեւ որ Դաշնագրի ամբողջական պատճէնը հրատարակուէր, այն ատեն վարչութիւնը կրնար կամաց մը բաւարար թիւով ծերակուտականներ շահիլ իր կողմը, կը հրատարակէր դաշնագիրը եւ զայն յառաջ կը վարէր Ծերակոյտէն: Այդ պարագային մենք բաւական ժամանակ չէինք ունենար դիմադրութիւն կազմակերպելու: Ես կ'ուզէի յարձակիլ Դաշնագրին դէմ, հիմնուած՝ Պետական Պաշտօնատան կողմէ արդէն հրատարակ ուած մասերուն վրայ, եւ հարկադրել որ Պետական Պաշտօնատունը պաշտպանէ զայն: Այն ատեն մենք պիտի իմանայինք տկար կէտերը եւ վարչութեան հակադրեցութիւնը հանդէպ մեր յարձակման:

Այս քաղաքականութեան համաձայն, 1923 հոկտեմբերին, պ. ձերարտ հրատարակեց 34 էջոց զըրբոյկ մը, «Ծերակոյտը պէտք է մերժէ Լօզանի Դաշնագիրը» խորագրով: Պ. Հիւզի հակադրեցութիւնը յուսատու էր. ան անձնական նամակներ գրեց այն ատենի Ամերիկեան կոմիտէի 74 անդամներուն եւ

Հարցուց թէ անոնք Համաձայն էին պ. Ճերարտին: Չորս անգամներ, որոնցմէ մին նախկին պետական քարտուղար, երկու արդի դեսպաններ եւ ուրիշ մը՝ քաջուեցան Կոմիտէէն: Պ. Հիւզ նաեւ բերանացիօրէն նախկին դեսպանի մը պախարակեց զիս՝ իբրեւ խնդրին պատճառը:

1923 նոյեմբեր 23-ին Եէյլ Բլըպլին մէջ տրուած ճաշկերոյթի մը, որուն կը մասնացէր պ. Սթրաուս, Դաշնագիրը պարսաւանքի ենթարկուեցաւ, եւ 1923 դեկտեմբեր 10-ին մենք հրատարակեցինք Յիշատակագիր մը Դաշնագրին դէմ, ստորագրուած 110 ազնաւոր ամերիկացիներէ:

1924 յունուար 23-ին պ. Հիւզ Նիւ Եորքի մէջ Արտաքին Յարաբերութեան Խորհուրդին առջեւ պաշտպանեց Դաշնագիրը: Մենք այն ատեն զխտէինք անոր «լաւ կէտերը», որոնք աւելի դէշ էին քան որ ակնկալած էինք:

Մինչեւ 1924 մայիս կատարեալ լուծիւն տիրեց: Գոնկրէսը պիտի յետաձգուէր յունիսի երկրորդ շարթուան մօտերը: Յունիս 1-ին եւ Ուաշինկթընի գացի իմանալու համար թէ ի՞նչ պատահած էր Դաշնագրին: Միեւնոյն օրը երբ կառաչարը կ'առնէի Նիւ Եորք վերադառնալու, հանդիպեցայ Փրինթօթընի փրոֆ. Քալիփի (նախկին ամերիկեան դեսպան Յունաստանի), որ ըսաւ թէ Դաշնագիրը հանդարտութեամբ փոխանցուած էր միեւնոյն օրը Արտաքին Յարաբերութեան Կոմիտէին, եւ թէ վերջին ժամուն կրնային դայն առաջ քշել: Փրոֆ. Քալիփսը հոն ձգեցի եւ դացի տեսնելու ծերակուտական Գինկը:

1924 յունիս 3-ին ծերակուտական Գինկ բանաձեւ մը առաջարկեց եւ զօրեղ ճառ մը (3,600 բառ) խօսեցաւ Դաշնագրին դէմ: Յունիս 5-ին Հիւզ հինգ

էջնոց նամակ մը գրեց ծերակուտական Լաճի, պախարակելով Գինկը: Սակայն դաշնագիրը աղանձտան մէջ փակուած էր այլեւս:

1924 յունիս 24-ին, ծերակուտական Հարրիսը, ժամանակաւոր Նախագահ Նիւ Եորքի Դեմոկրատական Համաժողովին, դատապարտեց Դաշնագիրը սա կիզիչ խորհրդածուծիւնն ընելով. — «Յոյց տը ուէք այս վարչութեան քարիւղի հոր մը եւ ան ցոյց պիտի տայ ձեզի արտաքին քաղաքականութիւն մը»:

Այս համաժողովին մենք յաջողեցանք յայտարարութիւն մը (plank) մտցնել յատակագծին (platform) մէջ ընդդէմ Դաշնագրին եւ ի նպաստ Հայաստանի (Ուիլսոնի վճիռը): Ամենէն դժուարին դործերէն մին էր այս:

Յատակագծի (Platform) Յանձնաժողովը իրեն ներկայացուած 700 պահանջադրերէն (plank) որդեգրեց միայն 45 հատը, որոնք վը վերաբերէին զանազան ինքիքներու եւ յանձնարարուած էին զօրեղ խմբաւորումներու եւ կազմակերպութեանց կողմէ: Երեք օր շարունակ այդ սօթագին եղանակին մնացի Կոմիտէի կեդրոնին շուրջը մինչեւ առտուան ժամը 3-ը եւ 5-ը: Ծերակուտական Գինկ մեծ չափով օժանդակեց, որպէսզի այդ բանաձեւը (plank) ներս տարուի, բայց պ. Ճերարտ, եպիսկոպոս Մաննինկ եւ նախկին պատերազմական քարտուղար Պէյքըր իրենց կարեւոր օգնութիւնը բերին: Մխիոնաբական խմբակը, զըխաւորութեամբ Ուիլսոնի վարչութեան ատեն Չինաստանի նախկին դեսպան Չարէն Բրէյնի՝ կորովի կերպով ընդդիմացաւ անոր:

Այս բանաձեւը դործնական օգուտ ունեցաւ 1925-ին, որոշ օգուտներ տուաւ 1926-ին, բայց, եթէ ոչ բնաւ, գոնէ չնչին օգուտ ունեցաւ 1927-ին: Պ. Տէյլիս, նախագահութեան Դեմոկրատական

Թեկնածու, որ 1924-ին այս բանաձևերը կը հեղինակեր, 1927-ին ուրացաւ դայն:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

Դաշնակից պետութիւններու մեծամասնութիւնը 1925-ին վեւերացուցած էր դաշնագիրը, իսկ Ամերիկայի Հանրապետական Կուսակցութիւնը (Republican Party) որ բանակցութիւններ վարած էր այդ դաշնագիրը կնքելու, 1924 նոյեմբերի ընդհանուր ընտրութիւններուն ճնշիչ յաղթանակ տարած էր:

Դաշնագիրը 1925 փետրուար 9-ին բերուեցաւ Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնախումբին առջեւ: Ծերակուտական Քինկ Նիւ Եորք եկաւ փետրուար 10ին եւ մենք ժողով մը ունեցանք պ. ձերարտի բնակարանին մէջ: Այս ժողովին ներկայ եղան նաեւ փրոֆ. Համլին եւ պ. ձեւստեր:

Մեր միակ պատեհութիւնը կը թուէր խափանել դաշնագրին նկատառութիւնը: Ծերակուտական Քինկ՝ փետրուար 13էն մինչեւ փետրուար 21-ի կարճ ժամանակամիջոցին՝ երեք անգամ երեւցաւ Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնաժողովին առջեւ եւ դաշնագրին դէմ խօսեցաւ: Սակայն փետրուար 21-ին Յանձնաժողովը նպաստաւոր որոշում տուաւ դաշնագրին մասին: Յանձնախումբէն 9 անդամներ թեր եւ 1 հոգի դէմ էին. բոլոր Դեմոկրատ անդամները, բացի ծերակուտական Սվանսընէ, ի նպաստ քուէարկած էին: Ուաշինկթընի ծննդեան օրը, փետրուար 22-ին; ծերակուտական Քինկ Ուաշինկթընէն կը հեռախօսէր թէ կացութիւնը շատ մը դժուար էր, ուստի անհրաժեշտ էր որ Ծերակուտականներու վրայ ամէն ազդու ճնշում դործադրուէր եկեղեցիներու եւ անոնց (ծերակուտականներու)

ընտրական շրջաններու կողմէ: Քինկ կ'ըսէր թէ ինք եւ ծերակուտական Սվանսըն կրնային շարաթ մը կեցնել դաշնագրին նկատառութիւնը, մինչ միւս կողմէ մենք կ'աշխատէինք այդ նպատակաւ:

Լողանի դաշնագիրը 1925 մարտ 13-ին բերուեցաւ Ծերակուտական զուտակ նիստին առջեւ: Անպաշտօն քուէարկութիւն մը երեւան հանց սա պարազան թէ անոր վաւերացումը կասկածելի էր, ուստի ծերակուտական Պորահի առաջարկով նորէն յղուեցաւ Յանձնաժողովին:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ԵՐՐՈՐԴ

Ծերակուտականներ Քինկ եւ Սվանսըն ըսին թէ ամէն անգամ որ իրենք առարկութիւն ըրին Թուրքիոյ կամ դաշնագրի ուրիշ մէկ կէտին դէմ, վարչութեան պատկանող ծերակուտականներ իրենց հակառակ խօսեցան, հիմնուած ծովակալ Պրիստոլի հեղինակութեան վրայ: Եւ թէ եւ ծերակուտական մը ըսաւ թէ ինք դիտէր որ Պրիստոլ «սուտի դործարան մը» կը բանեցնէր Կ. Պոլսոյ մէջ, սակայն դաշնագրին դէմ դործող Ծերակուտական ընդդիմադիրները չէին կրնար յաջողապէս հակառակ արտայայտուել, յենուելով պարզ ըսի ըսաւներու:

Հետեւաբար, 1925-ի ամառը, ծերակուտական Քինկ ճամբորդութիւն մը կատարեց դէպի Թուրքիա: Թուրքերը, ինչպէս անոնց սովորութիւնն է, իրենց լաւագոյն մարդերով եւ միջոցներով դիմաւորեցին զինքը, սակայն Քինկ սուր աչք ունի եւ աւելի սուր միտք մը, նաեւ անարատ սիրտ մը: Ան քանի մը քրիստոնեաներ միայն տեսաւ Փոքր Ասիոյ մէջ, ուստի միշտ կը հարցնէր ինքնիրեն. «Ի՞նչ եղան միլիոնաւոր քրիստոնեաները»:

Իր վերադարձին (Քինկ այցելեց նաեւ Լոնտոն,

Փարիզ, Պերլին, ժընևե եւ խօսակցութիւններ ունեցաւ ղեկավար պետական մարդոց հետ, որոնցմէ շատ մը արտաքին գործոց նախարարներ, երեք նախկին վարչապետներ եւ սովիէթ ղեկավան Գրասին) ան համոզուած էր թէ դաշնադրին մերժուծը ամենէն կենսական կարեւորութիւն ունէր հայ ցեղին համար, այսինքն՝ Լօղանի դաշնադրին վաւերացումը պիտի զօրացնէր Քեմալը եւ պիտի երկարածը գէր անոր կեանքը, ուստի այս պարագան հայ ցեղը պիտի անջատէր, մաշեցնէր

* * *

Այն ատեն, որոշ պատճառներով, զորս յարմար չեմ նկատեր յիշել, 1925 հոկտեմբերին, պ. ձերարտի համաձայնութեամբ կազմակերպեցի Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէն: Այս Կոմիտէի երեք պատուակալ նախագահները ակնյայտնի Հանրապետականներ են. մէկը՝ Եպիսկոպոսական եկեղեցւոյ Աւագ եպիսկոպոսը. երկրորդը՝ նախագահ Եկեղեցիներու Դաշնակցային Խորհուրդին (Federal Council of the Churches), երրորդը՝ 90 ամեայ նախկին ծերակուտական Տըրիտու: Հընթէր Միլլըր, որ Փարիզի խաղաղութեան Ամերիկեան Առաքելութեան իրաւական խորհրդական եղած է, միջնադարային օրէնքի ամենէն առաջնակարգ օրէնքագէտներէն մէկն է, եւ դուցէ Ամերիկայի բարձրագոյն հեղինակութիւնը դաշնագրերու մասին:

Այս Կոմիտէն 1926 յունուարին հրատարակեց 204 էջոց գիրք մը, որ նոյնիսկ Լօղանի դաշնադրին կողմնակիցներու խոստովանութեամբ, ամենէն ազդու եւ սպաւորիչ գրականութիւնն է որ հրատարակուած ըլլայ դաշնադրի մը թեր կամ դէմ:

Այն ժամանակ մեր ընդդիմութիւնը բաւական

լաւ վիճակի մէջ կը գտնուէր, բայց կողմնակիցներն ալ կարեւոր գործունէութեան լծուած էին, ուստի, իրաւ, անոնք վստահացած էին, թէ վաւերացումը պիտի ապահովէին: Ասիկա իմացանք վերջը:

Բաւական աշխատանք թափելէ ետք սաւառի, ծերակուտական Սլանսըն, որ Ծերակոյտին մէջ ամենուն խոստովանութեամբ, լաւագոյն ռազմավարը (strategist) կը նկատուի, համոզեց ծերակուտական Պորահը, թէ դաշնադիրը չէր կըրնար վաւերացուիլ: Հետեւաբար դաշնադիրը դարձեալ յրուեցաւ Ծերակոյտի Արտաքին Յարաբերութեանց Յանձնաժողովին:

Ծերակուտական Սլանսըն այն ատեն, Քոնկրէսի յետաձգումէն քիչ առաջ ըսաւ ինծի թէ չէինք կրնար յաջողութեան յոյս ունենալ, եթէ զլրսաւոր եկեղեցիները մեր կողմը չչափէինք:

1926-ի ամբան ընթացքին մենք յաջողեցանք Մեթոտիստ, Պալիթիստ եւ Բիֆորմըտ Չըրչի համաժողովները ողողել դաշնադրին դէմ եւ Հայաստանի ի նպաստ որոշումներով կամ բանաձեւերով: Այս եկեղեցական կազմակերպութիւնները 13,000,000 անդամներ ունին: Այսպէս մենք յաջողեցանք խափանել Պարթնականները Քոնկրէտիչընը եւ Փրեսպիթերիան Համաժողովներուն, ուր անոնք կը մտորձէին ի նպաստ Դաշնագրին որոշումներ անցնել:

Մեր ամենէն կարեւոր գործը եղաւ 113 եպիսկոպոսներու Բողոքագիրը 1926-ին (ընդամէնը 117 եպիսկոպոսներ կան), որ աննախընթաց պարագայ մը եղաւ: Եպիսկոպոս Մաննիկ որ արտօնեց զիս եպիսկոպոսներու հաւանութիւնն ստանալու այս բողոքագրին համար, չէր կրնար հաւատալ թէ կըրնանք 30-էն աւելի եպիսկոպոսներու հաւանութիւնն առնել: Սակայն, երբ 47 ստորագրութիւն կրցայ

հաւաքել՝ խոչընդոտներու պատահեցայ, եւ հինգ երկար շաբաթներ նամակադրական ու հեռագրական թղթակցութիւն անհրաժեշտ եղաւ մնացեալներուն հաւանութիւնը ստանալու:

Դաշնագրին կողմնակիցները այդ պահուն սկըսան թշնամական դառնալ: Անոնք, Պետական Պաշտօնատան առաջնորդութեամբ, իրենց ուշադրութիւնը եպիսկոպոսներու վրայ կեդրոնացուցին, որպէսզի պառակտեն մեր շաբթերը, նաեւ դարձան մեր Կոմիտէի անդամներուն: Իրապէս աւելի դժուար եղաւ պահել շաբթերը, քան կազմել դանոնք:

Ութ ըմբերիկեան կազմակերպութիւններ, ամէնքը զօրեղ, մէջն առնելով Պարթընի Պօրտը, քուէճները, Միացեալ Նահանգաց առեւտրական սենեակները (ամենէն զօրեղը) եւ Թուրք-Ամերիկեան Յարաբերութեանց Խորհուրդը, կազմեցին խառն միութիւն մը: Սթանտարտ Օյլ եւ Ամերիքըն Թոպաքքօ քըմփընին շարժման դրին Առեւտրական Սենեակները, իսկ Պրիստոլ եւ Կէյթս եռանդազին գործեցին Կ. Պոլսէն: Ասոնք երկուքը նոյնիսկ մինչեւ Միացեալ Նահանգները եկան պրոպագանդ մղելու:

Յատկանշական է որ Պարթըն եւ Րիկկա ամէն ստորերկրեայ էնթրիքներ լարեցին մեր դիրքը խախտելու համար: Անոնք անձնական յարձակումներ գործեցին վրաս, մեր Կոմիտէի անդամներուն հետ թղթակցութեան մտան եւ անոնցմէ մի քանիին այցելութիւն տուին:

ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆ ԶՈՐՐՈՐԴ

Երբ Քոնկրէսը գումարուեցաւ 1926 դեկտեմբերին, կատարելապէս պարզ էր թէ վարչութիւնը ամէն ջանք պիտի թափէր Լօղանի դաշնագիրը վաւերացնել սալու: Մեր դիրքը լաւ կ'երեւէր, եւ նոյն-

իսկ մեր շաբթերուն մէջ գերվստահութեան զգացում մը կար, ինչ որ յաճախ վտանգաւոր է: Ես ինքս, իմ սեփական մտածելակերպով, երբեք վստահ չեմ պայքարի մը արդիւնքէն, մինչեւ որ անիկա վերջացած չըլլայ. դժբախտաբար, սակայն, դրամի պակասէն չէի կրնար դորձադրել այս արշաւին (Քէմիլէյն) համար ունեցած լրիւ ծրագիրս, ուստի ըրի միայն այն որ կրնայի:

Ես այցելեցի Ուաշինկիթըն 1926 դեկտեմբեր 15-ին: Դաշնագիրը նկատի պիտի առնուէր 1927 յունուար 3-ին: Թէ՛ Սվանսըն եւ թէ՛ Քինկ վստահ էին: Ինչ որ անոնք խնդրեցին ինձմէ ընել, այն էր որ որոշ կարգի փաստեր հաւաքէի, նոր դրքոյկ մը հրատարակէի եւ յունուար 3-ին վերադառնայի Ուաշինկիթըն: (1925-ին եւ մինչեւ այս այցելութիւնս դէպի Ուաշինկիթըն՝ երկու ծերակուտականներուն հայթայթած էի 3,000-էն աւելի կտրօններ, որոնք կը վերարեբէին դաշնագրին եւ Թուրքիոյ):

* * *

Երկուշաբթի, յունուար 23, առտուն ժամը 9.30-ին այցելեցի ծերակուտական Քինկի: Անիկա սրտաբեկ էր:

«Մենք ապահովաբար պարտուած ենք», ըսաւ ան, եւ աւելցուց:

«Ծերակուտական Րոպինսըն (դեմոկրատ լիտըր) կը՛սէ թէ իր ամբողջ փորձառութեան ընթացքին Ուաշինկիթընի մէջ երբեք տեսած չէ այսչափ բազմամարդ նրբանցք մը, ինչպէս կը տեսնէ այժմ Դաշնագրին առթիւ»:

Կերեւի թէ դեկտեմբերի 20-ի եւ յունուար 3-ի միջեւ դաշնագրին կողմնակիցները տասնեակներով իջած էին Ուաշինկիթըն եւ արշաւած էին ծերակու-

տականներու ընակարաններն ու զբասնենակները:

Քինկ ըսաւ. «Ծերակուտական Սվանսըն կ'ուզէ տեսնել ձեզ»:

Ծերակուտական Սվանսըն առաջին անգամ ըլլալով խոնջած եւ մտահոգ կ'երեւէր: «Ձկան եպիսկոպոսներ, չկան հեռագիրներ. մեր շարքերը բարոյալքուած են», ըսաւ վհատութեամբ: Սվանսըն կ'ուզէր որ իսկոյն Ուաշինկթըն դային Դաշնադրին հակառակորդ ականաւոր անձեր եւ հարիւրաւոր, հազարաւոր նամակներ եւ հեռագիրներ ուղղուէին ծերակուտականներուն, զրկուած ակնյայտի անձերու, կաղմակերպութիւններու կողմէ, եւ նախընտրաբար ծերակուտականներու բնիկ նահանգներէն:

Սվանսըն կ'ուզէր որ անոնց վրայ ճնշում բանեցուի դուրսէն, որովհետեւ փաստերու եւ թիւերու ժամանակն անցած էր: Իմացայ որ մեր կողմը մնացած էին միայն ըսան քուէներ, մինչ մենք պէտք ունէինք 32 քուէի, որպէսզի պարտութեան մատնէինք դաշնադիրը:

Ես Ուաշինկթընէն վերադարձայ զբասնենակս յունուար 3-ի իրիկունը եւ աշխատեցայ մինչեւ միւս առտուան ժամը 4-ը: Երբ զբասնենակս կը ձգէի, հեռագրական ընկերութեան յանձնեցի չորս շարք հաւաքական հեռագիրներ 95 ծերակուտականներուն, այսինքն թուով 380 հեռագիրներ:

Առտուան ժամը 8-ին ես խօսակցութիւն մը ունեցայ պ. Մորկընթոյի հետ, որ յաջորդ օրն իսկ մեկնեցաւ Ուաշինկթըն եւ արդիւնաւոր դործ տեսաւ հոն: Յետոյ եպիսկոպոս Քաննըն, Հարաւի Մեթոտիստ եպիսկոպոսական եկեղեցիէն, ինքզինքը նետեց կռիւին մէջ, եւ յաջորդ քանի մը օրերուն մէկէ աւելի ճամբորդութիւններ կատարեց ընդմէջ

Ուաշինկթընի եւ Նիւ Եորքի:

Եպիսկոպոս Քաննըն իր ազդեցութիւնը կեդրոնացուց Հարաւի 11 ծերակուտականներուն վրայ, ինչպէս նաեւ միացուց իր ջանքերը եպիսկոպոս Մաննինկի եւ տոքթ. Քատմէնի կատարած ընդհանուր աշխատանքին:

Եպիսկոպոս Քաննըն 6000 նամակ զրկեց Հարաւի հոգեւորականներուն եւ 400 հեռագիրներ ուղղեց Հարաւի պետերուն, անոնցմէ պահանջելով հաղորդակցել ծերակուտականներուն հետ:

Յունուար 4-ի եւ 17-ի միջեւ մենք Ուաշինկթընի մէջ ունեցանք 21 մարդ, որոնցմէ կարելի է յիշել եպիսկոպոս Ռօզինլէնալը, պ. Միլլըր, պ. Մորկընթո, Բարբի Ուայդ, տոքթ. Ուորթֆելլը, եւ ուրիշներ:

Ես Ուաշինկթըն դացի ամսուն 9-ին: Սվանսըն, Քինկ եւ ես աշխատեցանք օրական 15-էն 20 ժամ: Դաշնադիրը ամբողջ Ծերակոյտի դռնխակ նիստին մէջ նկատի կ'առնուէր օրը 3-էն 4 ժամ եւ կը դաւէր 11 նիստեր:

Դաշնադրի կողմնակիցներէն 6 կամ 7 դործօն ծերակուտականներ կային: Մեր կողմէն երբ երկրորդ օրը Սվանսըն կ'սպառէր իր պատճառաբանութիւնները, կռիւին ամբողջ ծանրութիւնը կ'իյնար Քինկի վրայ (հակառակորդներէ եկած յարձակումները զիմադրաւելու): Անշուշտ, Սվանսըն միշտ հոն էր, եւ կ'ընէր ինչ որ կ'ընար. Բուպինսըն եւս եռանդով կ'օգնէր անոր:

Ուրբաթ, 14 յունուարին, Քինկ երեք ժամ տեւող ճառ մը խօսեցաւ Հայկական դատի մասին, որ, ըստ Սվանսընի, Ծերակոյտի պատմութեան մէջ արտասանուած ամենամեծ ճառերէն մէկն էր, ամենէն տպաւորիչ, ամենէն արդիւնաւոր ճառերէն մին, որ

երբեք խօսուած ըլլայ դաշնագրին դէմ :

Այս բոլոր իրադարձութեանց ընթացքին մենք պարտաւոր էինք դուրսէն աշխատել : Ճերարտ , Մորկընթօ , Մաննինկ , Միլլըր եւ Քաննըն կը հասնէին երկրին ամբողջ կողմերը եւ կը ջանային ճշնշում բանեցնել որոշ ծերակուտականներու վրայ : Քինկի գրասենեակը կը նմանէր խոշոր ճակատամարտէ մը ետք պարզած կռուի դաշտի մը :

Մենք Քոնկրէտի գրադարանէն հոն բերինք գրեթէ ամէն փաստաթուղթ եւ յօդուած , որոնք Թուրքիոյ եւ դաշնագրին հետ կապ ունէին . այս թուղթերէն 20-ը կամ աւելին գրուած էին Պարթընի կողմէ , որ իրբեւ «հեղինակութիւն» կը դործածուէր : Մենք երջանիկ էինք որ առիթն ունէինք Պարթընը հակասութեան մէջ բռնել բուն խակ իրեն Պարթընի հետ :

Ծերակուտականներ Սվանսըն , Քինկ , եւ ես շարաթ , 15 յունուար , կէսօրէ ետք դումարուեցանք եւ համբեցինք մեր «բուէները» : 33 հատ ունէինք : Կիրակի առտու նորէն ժողովուեցանք եւ կարգացինք դաշնագիրը հատուած առ հատուած , ինչպէս որ պիտի կարգացուէր Ծերակոյտին մէջ երկուշարթի օր : Մենք նշանակեցինք թերիները եւ կազմեցինք մեր ծրագիրը :

Իմացանք թէ վարչութեան ծերակուտականները , որոնց ուժ կուտային որոշ թիւ մը Դեմոկրատներ , պիտի ջանային քաղաքացիութեան մասին վերապահում մը դնել , որ կրնար ընդունուիլ կամ հաւանորէն ընդունուէր : Կարեւոր կէտի մը վրայ յաղթանակ մը տանելէ ետք , անոնք պիտի ըսէին այն ատեն դաշնագրի հակառակորդներուն թէ պէտք է որ վաւերացնեն դաշնագիրը :

Չեմ կրնար մոռնալ յունուար 18-ի կէսօրէ ետ-

քը : Ծերակուտական Քինկ գիշերուան մեծ մասը գործած էր եւ մենք երկուքս ալ յոգնած էինք : Ժամը 2-15-ին , Ծերակուտականը , որ միշտ իր գրեքն ու թուղթերը Ծերակոյտ կը տանի , երկու գրագիրներու ընկերակցութեամբ ձգեց իր գրասենեակը եւ ուղղուեցաւ դէպի Ծերակոյտ :

Ան յոգնած ու տխուր կ'երեւէր , ուստի իրեն ըսի .

«Ծերակուտակա՛ն , դուք յուղարկաւորութեան դացող մէկու մը երեւոյթն ունիք» :

«Գուցէ աւելի յոռի լինի» , պատասխանեց ան : Այն ատեն սենեակս դացի : Մենք վերջնական քուէն չէինք ակնկալեր մինչեւ յաջորդ օրը :

Բայց , ժամը 3-40-ին , իմ հեռախօսը հնչեց : Ծերակուտական Քինկն էր :

«Մենք պարտութեան մատնեցինք զանոնք 50-ի դէմ 34 քուէներով» , ըսաւ ան :

Սվանսըն սեղանը վարչութեան մսուրին վրայ պարզած էր :

Այսպէս վերջացաւ մեծ կռիւ մը , որուն մէջ փոքրիկ խումբ մը մարտիկ , յենեւով իրաւունքի վերայ , եւ պարզապէս գերազանց մտքի ուժով , ու զօրավարութեամբ , յաղթեցին գերազանց ուժերու , նիւթական աղբիւրներու եւ մանաւանդ «սատանային փաստարաններուն» :

Դաշնագիրը չմերժուեցաւ կուտակցական նկատումներով , ինչպէս քանի մը Հանրապետական թերթեր ուղեցին նման թելագրութիւններ ընել : Եթէ ասիկա ճիշդ ըլլար , այն ատեն աննպատակ կը լինէր սեւէ պայքար վարել թէ՛ դաշնագրի կողմնակիցներէն եւ թէ՛ հակառակորդներէն : Եթէ անոնք վստահ էին թէ Դեմոկրատները դաշնագրին հակառակ պիտի քուէարկէին , այն ժամանակ ինչո՞ւ ժա-

մանակ եւ եռանդ սպառէինք զանոնք մեր կողմը դարձնելու: Շատ բնականաբար մենք պատրաստ էինք Ընդդիմադիր Կուսակցութեան օժանդակութիւնը միտուել, քանի որ դաշնագիրը Վարչութեան մէկ դործն էր:

Յունուար 3-ին Դեմոկրատներու մեծամասնութիւնը լքած էր մեզ, իսկ յունուար 18-ին, երբ դաշնագիրը մերժուեցաւ՝ 9 Դեմոկրատներ մեզի դէմ քուէարկեցին:

Ութը Հանրապետականներ, որոնք Դաշնագրին հակառակ էին, իրրեւ յարգանքի արտայայտութիւն նախադաշին՝ ի նպաստ քուէարկեցին, երբ անդամ մը ասպնջութեան թէ Դաշնագիրը պիտի մերժուէր:

Կը հաւատամ քէ Դաշնագիրը եքէ կրկին եմքարկուի Ծերակոյտին, մենք պիտի ունենանք 12 եւ գուցէ 14 Հանրապետականներու քուէները, եւ Դեմոկրատներու աւելի մեծ քիւ մը: Սակայն ասոր համար պէտք է աշխատինք եւ անշուշտ պիտի աշխատինք:

Կուսակցութիւն չմտաւ այս դործին մէջ, որովհետեւ ո՛րքան ծերակուտականներ կային, նո՛յնքան ալ կարծիքներ դոյութիւն ունէին: Անոնք ամէնքն ալ մասնաւոր խնդրի մը նպաստաւոր կամ հակառակ ընթացք չունէին: Ծերակուտական մը ըսաւ ծերակուտական Քինկի, թէ «Հայկական դատին տասնոց մը իսկ չի տար» — (I don't give a damn for the Armenian case):

I don't give a damn for your proposition.

Քինկ պատասխանած է. «Տասնոց մըն ալ ես չեմ տար ձեր առաջարկին», ինչ որ ալ ըլլայ այն —

Սակայն անոնք ամէնքն ալ կը համաձայնին թէ յաջող ընդդիմութիւն մը կարելի է կազմակերպել

Հայկ. դատին շնորհիւ: Արդարեւ իրողութիւնը այն է որ վերին աստիճան անկարելի պիտի ըլլար հանրութեան շահագրգռութիւնը արթնցնել այնպիսի նախադասութեանց նկատմամբ ինչպէս են՝ «Ամերիկեան պատիւը», կամ քաղիթիւրասիոնները, եւ կամ քաղաքացիութեան խնդիրը (naturalization) Եկեղեցիները մասնաւորաբար շահագրգռուած չեն այս կարգի հարցերով: Հայկական ցաւերը սպաւորութիւն չէին թողուր այլեւս, ո՛չ ալ նոյնիսկ թուրքին անցեալ ու ներկայ նկարագիրը:

Մենք կ'ըսէինք թէ Միացեալ Նահանգաց նախադաս Ուիլսըն որոշ հողամասեր յատկացուցած է Հայաստանի, այս հողամասերը անբնակ եղած չէին, եւ հոն բնակող քանի մը հարիւր հազար հայեր, որոնք «քաղաքակիրթ» թուրքերու կողմէն արտաքսուած են, ներկայիս անհայրենիք կը մնան: Այս կէտը անոնց դատողութեան կոչում կ'ընէր, որովհետեւ ամերիկացիք չէին կրնար օգնել մեռեալներուն, սակայն կրնային օգնել ապրողներուն:

Դեմոկրատ ծերակուտականին մէկը, որ համապարփակ ծերունագարդ ճենթըմէն մըն է, կողմնակից էր դաշնագրին: Չէինք կրնար մեր կողմը շահիլ զինքը: Երկուշարթի առտու, Դաշնագրին մերժումէն օր մը առաջ, հանդիպեցայ անոր, երբ իր դրասենեակը կ'երթար: Շնորհալիօրէն բարեկեցի զինքը եւ հարցուցի եթէ ժամ դացած էր կիրակի օր.

«Ո՛հ, այո՛», պատասխանեց, եւ աւելցուց. «Պիտի քուէարկեմ Դաշնագրին դէմ»:

«Ծերակուտական, աղօթքը երբեմն կ'օգնէ», նկատեցի:

«Ո՛չ, ատիկա չէ», ըսաւ, «սա Պարթընը (that fellow Barton) եկաւ զիս տեսնելու, եւ փոխանակ դաշնագրի մասին բան մը ըսելու, շատ սուր բաներ

ըսաւ հայերու դէմ (այսինքն անոնք անվատահեյլ են եւայլն), եւ լաւ բաներ ըսաւ թուրքերու մասին»:

Ծերակուտականը աւելցուց. «Իրեն հարցուցի թէ ճիշդ չէ՞ր՞ն որ ինք հինգ կամ վեց տարի առաջ լաւ խօսքեր ըսած էր հայերու մասին, եւ դատապարտած էր թուրքերը»:

Երբ Պարթըն խոստովանած էր թէ ըսած է այս կարգի խօսքեր հայերու ի նպաստ, ծերակուտականը անոր պատասխանած է.

«Ձեր մէկ խօսքին ալ չեմ հաւատար»:

* * *

Լօզանի դաշնագրի մերժումին հետեւանքով մեր ձեռք բերած բարոյական առաւելութիւններու մասին պէտք չկայ ծանրանալու հոս: Միայն սա անհրաժեշտ է շեշտել թէ ներկայ փորձառութիւնը մեզի դաս պէտք է ծառայէ թէ կրնանք բան մը շահիլ աւելի մեծ թիւով ուժերու դէմ եւ կրնանք ըստ երեւոյթին անանցանելի խոչընդոտներ յաղթահարել, եթէ միայն զիտնանք դործելու եւ կռուելու եղանակները:

Հաւատք, կամք եւ սխտեմամբիք աշխատանք կրնան նուաճել աշխարհը, պայմանաւ որ, անշո՛ւշտ, արդար դատ մը ունենաք:

Լօզանի դաշնագրին մերժումէն առաջ եկած դործնական արդիւնքները հայկական դատին վրայ յայտնի են: Հայկական դատը բաց կը մնայ Միացեալ Նահանգաց մէջ, եւ հայերու օրինական տիրուղոսը կամ տիրուղոսին պահանջը Ուիլսոնեան Հայաստանին՝ այժմ օրինական տեղեկութիւն մըն է ամբողջ աշխարհին: Քեմալ չի կրնար դրամ փոխ առնել ոչ Ամերիկայէն եւ ոչ Եւրոպայէն, եւ չի կրնար Ուիլսոնեան Հայաստանը կամ անոր ենթահողին

աղբիւրները առաջարկել իբրեւ երաշխաւորութիւն անց փոխառութեան:

Ասկէ անդին պէտք չունինք խորհրածութիւններ ընելու:

Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէն եւ Լօզանի Դաշնագրին Ընդդիմադիր Ամերիկեան Կոմիտէն 1922 հոկտեմբերէն մինչեւ 1927 յունուար հրատարակեցին 22 թուոյցիկներ, դրքոյկներ, աղբրագիրներ, յիշատակագիրներ եւ դրքեր, ամէն մէկը 4-էն մինչեւ 204 էջերով: Ասոնցմէ մէկ քանին պիտի յիշեմ հոս.

1. The Lausaune Treaty
A Political Entanglement
Լօզանի Դաշնագիրը Քաղաքական
Կնճիւռ մը 19 էջ
2. The Lausaune Treaty and
Kemalist Turkey
Լօզանի Դաշնագիրը եւ
Քեմալական Թուրքիա 79 էջ
3. A Memorandum, by 110 Citizens
Յիշատակագիր մը 110 Քաղաքացիներէ 31 էջ
4. The Lausaune Treaty and
American Missionaries
Լօզանի Դաշնագիրը եւ
Ամերիկեան Միսիոնարները 32 էջ
5. The Department of State
and Chester Concession
Պետական Պաշտօնատուներ եւ
Չեսթըրի Արտօնութիւնը 24 էջ
6. Kemal's Slave Market
and the Lausaune Treaty
Քեմալի Գերեվաճառանոցը եւ
Լօզանի Դաշնագիրը 35 էջ

- 7. The Senate Should Reject The Turkey Treaty
Ծերակոյտը Պէտք է Մերժէ Թրքական Դաշնագիրը 36 էջ
- 8. A Protect by 110 Bishops
Բողոք մը 110 Եպիսկոպոսներէ 25 էջ
- 9. The Lausaune Treaty, Turkey and Armenia
Լօզանի Դաշնագիրը, Թուրքիա եւ Հայաստան 204 էջ
- 10. (Supplement)
Վերջին Գրքին Յաւելուածը 110 էջ

ԱՊԱԳԱՆ

Փետրուար 26-ին, 1927 երկար խօսակցութիւն մը ունեցայ ծերակուտական Սլանսընի հետ, որ ըսաւ թէ պէտք է յարատեւօրէն աշխատինք ամբողջ ամառը, մինչեւ Քոնկրէսի յառաջիկայ նստաշրջանը: Ես ուրուադեցի այն արշաւանքի ծրագիրը, զոր պ. Միլլըր եւ ես կադմած էինք: Սլանսըն այն կարծիքն յայտնեց թէ այդ ծրագիրը եթէ դուրս հանէինք, այլեւս պէտք չէինք ունենար մտահոգուելու Դաշնագրին ապագայէն:

Զինուորական խօսք մը գործածած լինելու համար ըսեմ թէ մենք պատերազմը շահած չենք տակաւին, սակայն շահած ենք մեծ ճակատամարտ մը: Հետեւաբար պէտք է ամրացնենք մեր դիժերը եւ մըղենք կռիւը, մինչեւ որ թշնամին անձնատուր լինի:

Այսուհետեւ մենք պէտք է նոյնիսկ աւելի աշխատինք, քան որ աշխատեցանք անցեալին մէջ:

«Յաւիտենական հսկողութիւնը Ազատութեան գինն է»:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՐԷՍ ԲԻՒՐՈՅԻ
ՀԱՆԳԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Այսօր «Հայրենիք» իրէջերը կը բանայ հրապարակային նոր հանդանակութեան մը համար, որուն արդիւնքը այս անգամ պիտի նուիրուի ոչ թէ ազատեալներու, որբերու կամ դադթականներու օգտին ծառայող բարեսիրական նպատակի մը, այլ հայ քաղաքական դատը Ամերիկայի մէջ պաշտպանելու կոչուած Հայկական Փրէս-Բիւրոյին:

Հայկական Փրէս-Բիւրօն, ինչպէս յայտնի է, սերտ կապ մը ունի Հայաստանի Անկախութեան Կոմիտէի եւ Լօզանի դաշնագրին ընդդիմացող Ամերիկեան Կոմիտէին հետ: Անոր վարիչը պ. Վահան Գարտաշեանն է, որ 1918 թ. նոյեմբերէն ի վեր, երբ ծնունդ առաւ այդ մարմինը, այնքան բացառիկ հմտութեամբ եւ արդիւնաւորութեամբ այս մեծ երկրին մէջ կը պաշտպանէ հայ ազգային շահերն ու իրաւունքները:

Ինքը Վահան Գարտաշեան այսօր թերթի առաջին էջին վրայ մանրամասն կերպով կը բացատրէ Հայկական Փրէս-Բիւրոյին կատարած դերն ու աշխատանքը: Իսկ Նիւ Եորքի մէջ Փրէս-Բիւրոյին կից կազմուած Կեդրոնական Հանգանակիչ Յանձնախումբի եւ տեղական յանձնախումբերու կողմէ հրատարակուած կոչը դադափար մը կուտայ այն մասին, թէ ինչ անմիջական անհրաժեշտ ծախքեր հոգալ պարտաւորուած է Փրէս-Բիւրօն, իր աշխատանքը հայկական դատին ի նպաստ յաջողութեամբ շարունակելու համար:

Այդ գրութիւններէն կ'երեւի, որ Հայկական Փրէս-Բիւրօն մասնաւորապէս պարտաւորուած է կատարել Հայաստանի Անկախութեան Ամերիկեան Կոմիտէի, ինչպէս եւ Լօզանի դաշնագրին ընդդի-

մացող Ամերիկեան Կոմիտէի «վարչական գործերը, տպագրութիւնն ու ցրուումը անոնց կողմէ հրատարակուած բոլոր գրականութեան, պահպանումը անոնց գրասենեակներուն եւ դրամական օժանդակութիւն անոնց բոլոր ծախքերուն»:

Պէտք է նկատի ունենալ, թէ Ամերիկան միակերկիրն է, որ դեռ չէ վերահաստատած նորմալ դեւանագիտական յարաբերութիւններ թուրքիոյ եւ Ռուսիոյ հետ եւ մինչեւ այժմ չէ ճանչցած անոնց կառավարութիւնը: Եւ թէ նկատի ունենանք նաեւ այն պարագան, որ Ամերիկան աշխարհիս ամենէն հզօր ու հարուստ պետութիւնն է եւ կարող է բախտորոշ դեր կատարել միջազգային գործերուն մէջ, այն ատեն միանգամայն պարզ պիտի ըլլայ, թէ ներկայ քաղաքական դոյալիճակի մէջ հայկական դեւանագիտութիւնը ոեւէ երկրէ աւելի Ամերիկայի մէջ բաց դաշտ ունի գործելու:

Հայկական Փրէս-Բիւրօն, այ. Վահան Գարտաշեանի ղեկավարութեամբ, իսստօրէն հայ ազգային դիւանագիտութեան պաշտօնը կը կատարէ այս մեծ հանրապետութեան մէջ: Ու ոչ ոք կրնայ ժխտել, թէ յաջող կերպով ան կը կատարէ այդ պաշտօնը: Ոչ ոք կրնայ ժխտել նաեւ այն մեծ դերը, զոր խաղաց Հայկական Փրէս-Բիւրօն թէ՛ Հայաստանի Հանրապետութեան օրով եւ թէ՛ այժմ, Լօղանի դաշնադրի դէմ մղուած պայքարին մէջ:

Արդարեւ, ամերիկեան նշանաւոր անձնաւորութեանց այն պատկառելի խումբը, զոր իր շուրջը կրցաւ հաւաքել Հայկական Փրէս-Բիւրօն, իր տեսակի մէջ բացառիկ երեւոյթ մըն է. որովհետեւ ոչ մէկ երկրի մէջ ոեւէ ատեն հայ ժողովուրդը չէր յաջողած ունենալ այնքան թիւով ազդեցիկ բարեկամներ, որքան հոս, Ամերիկայի մէջ:

« Ազգային գրադարան »

NL0415768

1080
72
60

320

1200
1200
1200

Presbyterian
Ch. of ...

410
016